

Ханс Кристиан Андерсен ТАҢДАУЛЫ ЕРТЕГІЛЕР

Ханс Кристиан Андерсен

ТАНДАУЛЫ ЕРТЕГІЛЕР

АЛТЫН БАЛА

Барабаншының әйелі шіркеуде болып, әр түрлі сурет және ағаштан жасалған бұйымдармен безендірлген жаңа альтаръға сұқтана, қарады. Олар көздің жауын алардай еді. Басын айналдыра зерлеген кенеп матадағы суреттер де, ағаштан жонылған, сосын боялып, алтын жалатқан бұйымдар да, шынында да, көз қызығарлықтай болатын. Суреттегі адамдардың шаштары күн сәулесімен шағылысып, алтындай сан құбылып, соншалық ғажап болып көрінді. Ал күн сәулесінің сұлулығы одан да ерекше болды. Қалың ағаш жапырақтарының ара-арасынан төгілетін батар күннің ал қызыл шапағы қандай ғажап! Жарық сәулеге тұра қарап тұрудың өзі неге тұрады! Барабаншының әйелі қан қызыл болып батып бара жатқан күнге қарап тұрып, көп кешікпей құтан әкеліп беретін нәресте туралы ойлады. Ол нәрестені соншалық асыға күтіп жүр еді, енді батар күнге қарап тұрып бірақ нәрсе тіледі: ұлының жүзі нұр сәулелі болуын, тіпті болмағанда шіркеу қабыргаларындағы жарқын бейнелі әулиелердің біріне үқсаса екен – деп тіледі.

Көптен күткен нәресте дүниеге келіп, оны әкесіне көрсету үшін жоғары көтерген кезде барып байқады, бала шынында да шіркеу қабыргасындағы әулиелердің біріне қатты ұқсайды екен. Баланың алтын түстес шашы, батар күннің алауымен шағылысып, сан құбыла жарқырап тұрды.

— Алтын балам менің, қазынам, күнім! – деп дауыстап, баласының алтын түстес бұйра шашынан сүйді.

Барабаншының бөлмесі әр түрлі әуенге толып кетті, он шырқалды, қуанышты дауыстар естіліп, сауық-сайран басталды. Қуанышқа мас болған әке құлақтың құрышын қандырдай барабанын даңғырлатуға кірісті. Өрт сөндірушілерге арнап жасалған барабан: «Сап-сары! Баланың шашы сап-сары! Тындандар, мұны айтып жатқан сәбидің анасы емес, барабан!.. Трам-там-там», – деп барынша даңғырлай бастады.

Мұны бүкіл қала қайталап жатты.

Баланы шіркеуге апарып, шоқындырды. Сәбиді бір ауыздан Петер деп атауға келісті. Бүкіл қала тұрғындары мен барабан оны сап-сары Петер деп, ал шешесі ұлының алтын түстес шашынан сүйіп, алтын бала деп атады.

Жол бойындағы ешқашан дегдімейтін сазды құлама қабаққа көп адамның есімі жазулы еді.

— Данқ! Бұл құр далбаса емес! – деді де барабаншы, қабаққа өзінің және ұлының есімін сыйып жазды.

Қарлығаштар ұшып келді. Бүкіл әлемді шарлап жүретін олар аса құдіретті әміршілерді есте сақтау мақсатымен мәңгілік жартастар мен үнді еліндегі шіркеу қабыргаларына ойып жазылған неше түрлі жазуларды көрген-ді. Бұл

таңбалардың тым ерте заманда жазылғаны соншалық, бірде-бір жан оларды оқып, ешқашан өлмес есімдерді анықтап атай алмаған-ды.

Даңқ! Даңқты есім!..

Карлығаштар құлама жарқабақтың жұмсақ жерін қазып, ұя жасап алды. Әркім-әркім сзыпп жазған есімдер жауын-шашиның кесірінен бір-бірлеп өше берді. Көп ұзамай барабаншы мен оның ұлы Петердің есімі де жоқ болды.

— Петерімнің есімі дегенмен де бір жарым жыл бойы өшкен жоқ, — деп қуанды әке.

«Ақымақ!» — деп ойлады барабан. Бірақ бұл сөзді толық айтпай: «Ақ-ақ-ақ-мақ-мақ-мақ», — деді данғырлап.

Сары Петер өте пысық, әрі қөнілді бала еді. Әсіресе оның даусы керемет болатын. Ешқандай әуендей білмесе де ормандағы құстардай ән салатын. Ол дауыстай бастағанда-ақ, көмейінен ғажайып әуен төгілетін.

— Ол әнші болады, — дейтін анасы. — Ол шіркеуде өзі соншалық ұқсайтын алтындалған әулиелердің астында тұрып ән салады.

— Сары мысық! — деп мұқататын қаладағы әзілкештер. Барабан осы бір сөзді көршілерінен жиі естіп жүрді.

— Петер, үйіне барма! Әйтпесе шатырға шығып ұйықтасан, үйдің жоғары қабаты күйіп кетеді. Сөйтіп өзінің барабаныңа жұмыс тауып беріп жүрерсін, деп мазақтайтын-ды оны көшедегі балалар.

— Барабанның таяқтарының қандай боларын көрсетейін сендерге! — деп айқай салып, өзінің кішкенелігіне қарамай Петер балаларға тап берді. Қарсы келіп қалған бірінші баланы ішінен нұқып жіберіп еді, анау аяғы көктен келіп, құлап тұсті. Қалғандары тым-тырақай қаша жөнелді.

Сарайдағы дүкеншінің баласы қалалық музықант болатын. Ол аса пан әрі атақты кісі еді. Ол Петерді жақсы көретін-ді, баланы жиі-жиі үйіне шақырып, қолына скрипка ұстасып, қалай ойнауды үйретіп жүретін. Баланың саусақтары, шынында да, алтын болып шықты. Одан қарапайым барабаншығана емес, белгілі музықант шығарына ұстазының күмәні қалмады.

— Солдат боламын дейтін Петердің өзі.

Ол әлі еш нәрсенің байыбына бара бермейтін бұлдіршін еді.

Сондықтан да ол үшін әскери киім киіп, қылыш асынып, бір-екі, бір-екі деген бұйрықпен сапта жүргеннен асқан бақыт жоқ секілденетін.

- Барабанның үнімен жүруді үйренесің! Трам-тамтам! – деді барабан.
- Ол генерал болса ғой, шіркін! Ол үшін соғыс болуға тиіс қой, – деді әкесі.
- Құдай сақтасын, – деп үрейленді шешесі.
- Біздің неміз кетер дейсің, тәйірі, – деп соқты әкесі.
- Кішкентай баламыз ше? – деп қарсыласты шешесі.
- Ойлап көрші, егер ол соғыстан генерал болып келсе ше!..
- Қол немесе аяғынан айрылып келгенше, алтын балам аман-сau болып журе берсін.

«Трам-там-там», – деп даңғырлады барабан. Оған қосылып басқалары да жер-әлемді жаңғыртып, соғыс басталды. Әскерлер жорыққа аттанды, олармен бірге сары бас, алтын бала Петер де жолға шықты. Анасы көз жасын көлдетіп, зар еніреді. Ал әкесіне ұлы осы сапардан даңқты адам болып оралатындаі көрінді. Қалалық музықант Петердің соғысқа бармай, осында қалып, еліне өнерімен қызмет еткенін қалады.

«Сары бас» дейтін солдаттар, бұған Петер құлетін. Бірақ әлдекім «тұлкі терісін жамылған» – деп кемсітсе қатты ашуланып, ернін тістеп, бір қырын бұрылып кетеді. Өлгі сөзді елемеуге тырысады.

Ол өте ширак, біrbеткей әрі көнілді бала еді. «Көңілділік дегенің ең жақсы жанторсық», дейтін оның ересек жолдастары.

Ол талай рет далаға түнеп, жаңбырға малшынды, көп қыындық көрді, бірақ ешқашан көнілін кірбің шалған жоқ. «Трам-там-там, жорыққа аттаныңдар», дегізіп барабанын шабыттана соғады. Иә, ол, шынында да, барабаншы болып туған еді.

Шайқас болатын күн де жетті. Күн шықпағанмен таң сібірлеп атып келе жатқан, күн салқын еді. Шайқас басталып, қатты қызып жатты. Оқ-дәрінің тұтіні төңіректі тұмшалаған тұмманнан да қалың еді. Ысылдаған сансыз оқ пен гүрс-гүрс жарылған гранаттар бас көтертпейді. Сәл ғана көтерілсе болды, оқ немесе гранат басқа, қолға, аяққа тиеді. Соған қарамастан қайсар жауынгерлер алға жылжиды, әр сәт сайын самайынан жараланған жауынгерлер бордай бозарып, құлап жатты. Ал барабаншы бала болса ештеңеден де қорыққан жоқ, ысылдаған мың сан оқ оған жоламады. Секіріп ойнап, алдыңғы сапта кетіп бара жатқан полк итіне көңілдене қарап, ілгері жылжи берді. Ит қауіп-қатерден ада. Бұл аймақта соғыс емес, ойын жүріп жатқандай әр-әр жерге топ-топ етіп түскен зеңбірек оқтары ол үшін доп сияқты.

«Алға, ұмтыл!» Бұл бүйрекші жауынгерлерге барабан тілімен айту керек-ті.

Бірақ ақылдың бұйрығымен бұйрықты қайтып алу керек болатын. Барабаншы бала түсінбей қалды. Ол жауынгерлерге демалыс жариялар кезде берілетін белгінің орнына барабанын дүңкілдетіп ұрып жіберді. «Алға, ұмтылындар!» Жауынгерлер барабанның бұйрығына бағынып, алға ұмтылды. Иә, титықтап шаршап, шегінуге қам жасай бастағандарды жігерлендіру үшін аз күш жұмсаған жоқ.

Бұл шайқас талай өмірді өшірді, гранаттар адам денесін жапырақтап жұлышп, жаралылар жасырынып, жан сақтау үшін еңбектеп жеткен шөп маяларын өртеді. Мұндай ғаламат сұмдықтарды еске алғаннан пайда жоқ, әрине. Солай болса да алдымен осындейлар ойға түседі. Тіпті майдан алаңынан қашықта жатқан бейбіт қала тұрғындары да соғыстың осындей қияметтерін ойлады. Барабаншы әйелі екеуі соғыс-сойқанның осындей сұмдықтарын ойлаудан жалықпады. Өйткені олардың жалғыз ұлы Петер соғыста жүр ғой.

Адамдардың қыңсылап жылағанынан-ақ жалығып болдым, – деді бірде барабан.

Бұл шайқас әбден қызған күн еді. Күн әлі шықпағанмен таң әлдеқашан ағарып атқан-ды. «Құдайға сеніп тапсырған» ұлдары туралы сырласып, түннің бір уағында көз ілген барабаншы мен әйелі бұл кезде тәтті ұйықтап жатқан. Барабаншы ғажап тұс көрді. Соғыс біткен еken дейді, жауынгерлер қайтып оралыпты, Петердің қеудесінде күміс крест жарқырайды. Ал анасының көргені мүлде басқа тұс. Ол шіркеуге барып, ағаштан жонылған және кенепке салынған әулиелерге қарап тұр екенмін дейді. Олардың арасынан алтын бұйра шашты сүйікті ұлы алтын баласы орын алыпты. Устінде аппақ киім, тек періштегерге ғана тән дауыспен ғажайып бір әнді шырқап тұр екен дейді. Біраздан соң ол анасына еркелей бас изеп, әулиелермен бірге аспанға көтеріліп, күнге қарай ұша жөнелгендей болды.

Менің алтын балам! – деп шошына дауыстаған әйел оянып кетті. Оны жаратқан ием өзіне шақырып жатыр екен ғой. Басын салбыратып, қолын жайып, еңіреп жылап жіберді. Қай жерде жатыр екен-ай! Бір топ жауынгермен бірге жерленді ме? Бәлкім, терең сазға батып кеткен шығар. Оның мұрдесін ешкім де білмейді! Оның басына барып, ешкім де дұға оқымайды!

Ол ерні дірілдеп, діни әуендей ақырын ғана айта бастады. Сонан соң басын жастыққа қойып жатты. Біраздан соң қалжырап шаршаған әйел ұйықтап кетті.

Кеш батты, майдан алаңының үстіне кемпірқосақ керілді. Ол бір басын үлкен орманға, екіншісін терең сазға тіреп алған. Кемпірқосақтың ұшы тірелген жерде бай қазына, алтын бар дегенге жұрт сенеді. Иә, шынында да, дәл сол жерде алтын-алтын бала отыр еді. Туған анасынан басқа ешкім де кішкентай барабаншы туралы ойлаған жоқ. Анасының қорқынышты тұс көруі де тегін емес-ті.

Күндер өтіп жатты, өмір бұрынғы ағысынан жаңылған жоқ, тұс дегендер де

ұшып келіп, ұшып кете берді...

Оның басындағы алтын шашының бір талы да түспеді.

Егер ол ұлын күтпесе, оның қайтып келе жатқаны туралы түс көрмесе барабанға қосылып: «Трам-там-там, міне, оның өзі», – деп әндетері анық еді.

Айқайлап, ән салып, «уралап» даланы жаңғыртып, мойындарына көк өрім алқа таққан жауынгерлер қайтып орала бастады. Соғыс бітіп, бейбіт күн қайта орнады. Жолын ұш есе ұзартқысы келгендей ұлкен-ұлкен шеңбер жасап жүгірген полк иті саптың ең алдында жортып келеді.

Күндер, апталар өтті. Ақыры Петер де қайтып оралды. Ол жабайы адамдай күнге қуйіп, тотығып кетіпті, бірақ көзі мен жүзі мың құбылып, нұрланып тұр. Шешесі ұлын қапсыра құшақтап алды да, ернінен, көзінен, сап-сары шашынан айызы қанбай сүйді. Жалғыз ұлы аман-есен қайтып келді. Рас, әкесі түсінде кергендей ол күміс крест тағып оралған жоқ. Жаратқан анасының тілеуін берді. Петр денесінің бір жеріне сызат түспей аман-сау келіп, ата-анасымен қауышты. Бұдан асқан қуаныш бар ма! Олар қосылып құліп, қосылып жылап, мәре-сәре болды. Петердің қуанғаны сонша, ескі барабанын құшақтап:

— Сен әлі осында ма едің, қартым! – деп бауырына басты. Ал әкесі болса барабанды даңғырлатып қағып-қағып жіберді.

— Ойладап көрші, шынында да, үй өртеніп жатқан сияқты. Төбесі де, жүрегі де өрт-жалын, алтын бала қайтып келді! Трам-там-там, – деді барабан даңғырлап.

Бұдан кейін ше? Бұдан кейін не болды? Далалық музыкантың сөзін тыңдалап көрелік.

Петер барабаннан да ұлкен болып кетіпті. Тіпті ол менен де асып кетеді, – деді ол, сарай дүкеншісінің ұлы болғанына өкінгендей. Оның бүкіл өмір бойы үйренгенін Петер жарты жылдың ішінде ғана меңгеріп шықты.

Барабаншының бойында ақ көңілділік, ақ жүректілік секілді жақсы қасиеттер бар еді. Оның тұп-тұнық көзі мен алтындағы жарқыраған шашын көрген жан баланың осы бір ерекше қасиетін жоққа шығара алмайтын.

— Ол шашын боятып жүрсө ғой, – десті көрші туратын әйел.

Полицмейстердің қызы шашын боятып еді, қалындық болып шыға келді.

— Оның шашы соңыра бәрібір балдыр секілденіп, өз түсіне қайта келген жоқ па. Ол енді шашын өмір бойы бояп жүргуге тиіс.

— Несі бар, бұған оның байлығы жетеді, – деді көрші түратын әйел. Ондай байлық Петерде де бар. Ол ең атақты үйлермен араласып тұрады. Тіпті

бургомистрмен байланысы бар. Оның қызы Лотта бикешті фортеңянода ойнауға үйретіп жүрген де сол.

Ол, шынында да, жақсы ойнай біletін. Жан-жүрегімен беріліп ойнайтыны соншалық, оның саусақтарының астынан ешбір нота қағазына тұспеген ғажайып әуен мамырлап ұшып жатады. Ол айлы түндерде де, көзге түртсе көргісіз қараңғыда да фортеңянода дамылсыз ойнай беретін. Бұлай сарылып отыра беру еш мүмкін емес дейтін барабан мен көршілері.

Ал ол ешқашан шаршамайтын. Ғажайып қиялдарға мініп даңқ тауының ұшар биігіне қарай қалықтап ұшып кете беретін...

Бургомистрдің қызы Лотта фортеңяно ойнап отыр. Оның клавиштердің үстімен жүгіріп жүрген нәзік саусақтары Петердің жүрек қылын шертіп-шертіп жібергендей болды. Кенеттен жүрегі үлкейе-үлкейе кеудесіне сыймайтын тәрізденді. Бұл бірінші рет емес еді, сан рет қапталанған. Бір ретте Петер қыздың сүп-сүйкімді сүйріктей саусақтарын ұстай алғып, оның қолынан қадалып сүйді де, жаудыраған үп-үлкен көзіне тік қарады. Оның дәл осы сәт қызға не айтқанын бір құдайдың өзі ғана біледі. Біз тек болжам жасай аламыз фой... Лотта ләм деп аузын ашқан жоқ, құлағына дейін қызырып кетті, дәл осы сәтте бөлмеге бөгде адам статс кеңесшісінің баласы кіріп келді. Оның маңдайы соншалық кең, әрі жып-жылтыр екен. Тіпті желкесіне дейінгі аралықтың бәрі маңдай секілді, бір тал шаш жоқ. Лотта оған елжірей қарап, қуана езу тартумен болды.

Кешкілік үйіне қайтып оралған соң ол бөтен жұрт және өзі үшін қыл қобызының шанағында жасырулы жатқан қазына-байлық туралы әңгіме қозгады.

Даңқ!

— Трум-тум-тум! Туммелум! Ол мұлде есінен адасқан! Шынымен-ақ, өртеніп жатқан сияқты! – деді барабан даңғырлап.

Ертесі шешесі базарға кетті.

Жаңалықты естідің бе, Петер? – деп сұрады ол қайтып келген соң. Өте қуанышты хабар бар! Бургомистрдің қызы Лотта кеше кешкілік статс кеңесшісінің ұлымен некелесіпті!

— Мүмкін емес! – деп Петер айқайлап жіберді де, орнынан атып тұрды. «Рас» – деді шешесі. Сонан соң бұл жаңалықты шаштараздың әйелінен естігенін, ал оның қүйеуіне неке туралы бургомистрдің өзі айтқанын ұлына баяндап берді.

Петердің жүзі қуарып, орындыққа құлап тұсті.

— Құдайым-ай! Саған не болды? – деп шешесі шошып кетті.

— Ештеңе, ештеңе болған жоқ! Мені жалғыз қалдырышы, – деді ол. Көзінен ағыл-тегіл жас парлады.

— Балапаным менің! Алтыным-ай! – деді де анасы ұлына қосылып жылап жіберді. Ал барабан болса «Осымен ән бітті» – деп іштей әндettі.

Бірақ ән аяқталған жоқ еді. Оның әлі айтылмаған ғажайып, алтын шумақтары көп болатын.

— Қарай гөр өзінің бәлденуін, ұзатылатын қыздай қылымсусын! Бүкіл әлем мұның алтын баласының оқып, барлық газеттің бала мен оның қыл қобызы туралы жазғандығына құлақ тұру керек сияқты. Ол буған аз ақша жібермейді, – деп күнкілдейді Петердің шешесімен көрші тұратын әйел.

— Ол қазір патшалар мен императорлардың алдында өнер көрсетеді! – деді кеудесін мақтаныш қернеген қалалық музыкант. Бұл бақыт менің басыма қонбағанмен шәкіртім жетті. Ол өзінің кәрі ұстазын ешқашан ұмытпайды.

— Әкесі бір кезде Петердің соғыстан күміс крест тағып келгенін түсінде көріп еді. Бірақ соғыстан ондай абыроймен оралу өте қиын ғой. Дегенмен оның қазір әлгідегіден да бағалы кресі бар. Шіркін-ай, әкесі тірі болса ғой, дейді анасы.

— Ол аса данқты адам! – деп даңғырлады барабан.

Барабаншының ұлы бір кезде ағаш шокай киіп, жүгіріп жүретін кешегі бала барабаншы, би кештерінде қобыз тартатын сап-сары Петер бұл күнде данқты адам! Осы бір сөз бүкіл қала тұрғындарының аузынан түспейтін болды.

— Ол патша сарайынан бұрын біздің үйде ойнаған, дейді бургомистрдің әйелі. Ол сол бір шақта біздің Лоттаға ес-түссіз ғашық еді. Ол әрқашан қолы жетпеске ұмтылатын. Оның сол бір кездегі әрекеттері тым өрескел еді ғой. Баланың, әлгіндей ақмақ пиғыл, ниетін сезіп, менің күйеуім қарқылдан тұрып құлетін-ди. Ал біздің Лоттамыз қазір статс кеңесшісінің зайыбы!..

Бір кезде титықтап шаршап, шегінуге тырысқан жауынгерлерге құш-қуат беріп, шабуылға бастаған кішкентай барабаншының жаны мен жүрегі тұтастай алтын еді.

Оның кеудесі, шынында да, алтын қазына, ғажайып әуендердің көзі сарқылмас қайнарындағы еді. Осынау әуенге сары шымшық пен адам баласының сан құбылатын ғажайып үні сыйып жататын. Оның әніне тыңдаушы біткеннің аса таң қалатыны және кішкене баланың атақ-данқының лез демде өз елінен шет аймақтарға кең тарап кетуінің бірден-бір себебі де Петердің дауысының ғажайып құдіретінде еді. Ол тыңдаушылардың жүрегін от-жалынға орап, оларды кереметтей таң қалдыратын.

— Қандай көрікті еді! дейтін әйел біткен таңырқап. Олардың ішіндегі ең кекселерінің өзі жас скрипкашының сөнді шашынан бір тал сұрап алуды ғана сылтауратып, атақты адамдардың бұрымдарын жинау үшін әдейі альбом да жасады.

Бекзададай киінген, патшадай бақытты кейіптегі Петер барабаншының жұпымыны бөлмесіне ақыры қайтып оралды. Оның көзі мен жүзі күндей жарқырап тұрды. Анасы ұлын құшақтап сүйіп, қуаныштан көзіне жас алды. Ал ол болса анасын құшағына басып тұрып, өзіне таныс бұйымдардың бәріне үстінде шай ішетін ыдыс және гүл салынған құмыра тұрған сандыққа, кішкентай кезінде өзі ұйықтайтын ағаш орындыққа соншалық үлкен ілтиппатпен бас шұлғумен болды. Сонан соң ескі барабанды бөлменің ортасына әкеліп қойды да:

— Экем болса ғой, қазір оны даңғырлатып тұрып қағар еді. Оның орнына қазір мен қағамын! – деді де, барабанды бар күшімен ұрып-ұрып жіберді. Оның даңғырлағаны соншалық, жер-әлем жаңғырықты. Барабан аса қатты масайрады. Бірақ оның әбден ескірген шаранасы алапат соққыға шыдамай жарылып кетті.

— Жұдырығы қандай ауыр еді! – деді барабан. Осыдан кейін мен оны қалай ұмытармын. Әне, ұлының қүшін көріп, сорлы анасы қуаныштан жарылып кете жаздалп тұр. Алтын бала туралы бар әңгіме осы.

Аударған Б.Мұқаев

АЛЫП СУ ЖЫЛАНЫ

Ерте-ертеде жақсы тектен шыққан бір кішкентай теңіз балығы өмір сүріпті. Ол балықтың не деп аталатынын ғалымдар болмаса, әйтеуір, өз басым білмеймін. Әлгі балық ұлы бар, қызы бар бір мың сегіз жүз ағайынды еді. Және барлығы да бір кезде туған өзара егіз-тін. Олардың ешбірі не әкесін, не шешесін білмей-тұғын, шыр етіп дүниеге келгеннен-ақ өз күндерін өздері көріп жатқан-ды, қалаған жақтарына жүзіп кете баратын болғасын, оларға енді одан артық не керек? Судан таршылық көрмеді, өйткені көлкесір мұхитты қалай кешем десе де еріктері ғой. Тамақ іздене тиңымдары кетпеді азық дегенін ауыздарына келіп өздері түсіп жатады. Олардың әрбірі өз бетінше жеке өмір сүруге де болатын еді, әрқайсысын алда өзінше тарих қүтіп тұрған, бірақ болашақ туралы ойлап, олардың бірде-бірі бас қатырып жатпады.

Көктен түскен күннің сәулесі балықтарды ғана емес, бүкіл су асты дүниесін айнадай жарқыратпай ма? О, су астында не жоқ дейсің! Небір құбыжықтар бар, кейбірі соншалық дәу, дәу болғанда да сүмдыш! Ауыздарын бір ашқанда-ақ, ағайынды бір мың сегіз жүз балықты бір-ақ жұта салу оларға жұғын да болмас еді. Бірақ тумалар ол туралы да түк ойламады, өйткені олардың бірде-бірін әзірге еш нәрсе жұта қойған жоқ болатын.

Май шабақ пен сүйекті майда балықтар құсанып, олар да бір-біріне жақын үйірімен жүретін. Бір күні, ойларында ештеңе жоқ, қаннен-қаперсіз жүзіп жүргендерінде, барлығын жан-жаққа серпіп, зілдей ұзын үрейлі бірдене құлақ тұндыратын шуылмен жоғарыдан төмен қарай шөгіп келе жатты. Оның, тегі, алды-артын болжап болатын емес еді. Ұшы-қиыры жоқ созылып жатқан бір сүмдыш, алда-жалда ұсақ балықтардың бірін қағып кетсе-ақ қарнын жарып жарымжан қып тастайды, ондайлардың енді қайтып естерін жияр-жимасы да екіталай. Ұсағы, ірісі, судың бет жағында жүзетіндері мен тереңде тіршілік ететіндері, түптің түбінде жататындары барлық балықтар естері шығып тымтырақай қашты. Ал зәрелерін алған зілдей құбыжық тереңге қарай шөге берді, шөге берді, шөккен сайын ұзарып, теңіздің бойын түгел алып кетті.

Балықтар мен ұлулар, бүкіл жүзетіндер мен қыбырлайтындар, әйтеуір, ағыс бойымен жылжитындар бәрі де тұтқылдан тап болған шетсіз-шексіз, көз көріп, құлақ естімеген теңіз жыланы жайында әп-сэтте-ақ біліп үлгерді.

Бұл не бәле өзі? Бізге ғой, әрине, ол белгілі. Ол Европа мен Американың арасына теңіз түбі арқылы тартылған ұзын телеграф қабелі еді.

Кабельді теңіз түбіне төсегенде, ондағы тіршілік дүниесінің қалай астан-кестен болғанын көрсөң, жаңын түршігеді. Ұшатын балықтар бірінен-бірі биікке шырқап теңіздің бетін түгел жауып кетті, ал теңіз қораздары аспанға оқша атылды ол шіркіндер ондайға шебер-ақ қой. Ал балықтың біразы тереңге қарай тұра ұмтылды, жан ұшырғандары соншалық кабельден бұрын

жетіп барып, өз ағайындарын жеп тереңде жайбаракат тіршілік етіп жатқан қамбала мен трескалардың зәрелерін зэр түбіне кетірді.

Корыққандарынан бірнеше теңіз қиярлары өз ішек-қарындарын өздері ақтарып салып, әйтеуір, азар дегенде аман қалды. Ондай айла олардан өзгенің қолынан қайдан келсін. Ірілі-ұсақты теңіз шаяндары да берік қабықтарына бой тасалай алмай, біразы аяқтарынан айрылып та үлгерді.

Ондай аласапыранда бірге туған бір мың сегіз жұз балықтың да быт-шыттары шығып, бөлініп кеткендігінде дау жоқ, олар одан кейін бірін-бірі көрген жоқ, ал ұшыраса қалса, танымады да. Тек бір тобы ғана бірге болды, бірер сағат тығызып түрған соң, олардың бойын қызығушылық биледі.

Әуелі жан-жақтарына қарады, содан соң жоғары, одан кейін төменге көз салып, тереңнен үлкен-кішілерін түгел үрейлендірген сүмдыш құбыжықты көрді. Құбыжық теңіздің түбінде. көз жететін жерге дейін созылып жатыр еken. Өзі жіңішке еken, бірақ кім біледі, кенет жуандап кетіп, керемет дәу бірдемеге айналып кетуі де мүмкін ғой. Тып-тыныш қана жатыр, онысы әншейін айла-шарғысы шығар, кім біліпті?

Жатқан жерінде жата берсін! Бізге оның келіп-кетері жоқ, – деді ағайындылардың ішіндегі ең сағы.

Мұның не екенін білуге ынтығып, тек ең кішкентайының ындыны әбден құрыды. Құбыжық жоғарыдан тұсті ғой, демек, оның жайын жоғарыға барып білу керек, сондықтан ұсақ балықтар желсіз, толқынсыз, теңіздің тымық бетіне қарай көтерілді.

Олар жоғарыдан дельфинді жолықтырды. Теңіздің бұл ұшқалақ қанғыбасы, әйтеуір, су бетін сүзгілей бергеннен басқа түк бітірмейді. Дегенмен онда көз бар ғой, көзі болған соң бәрін де көруі керек. Ұсақ балықтар одан құбыжық жайында сұрады. Алайда, дельфин өзімен-өзі болып ыршып-шоршығаннан басқаға көніл аудармады. Ол түк көрген де жоқ, білген де жоқ, сондықтан үн-түнсіз тәкаппарси қалды.

Дельфиннен түк шықпаған соқ, балықтар салып ұрып суға сұнгіп шыққан итбалыққа келді, қорегі осындағы ұсақ балықтар болса да, бұл жолы тоқ болғасын, итбалық оларды жылды шыраймен қарсы алды. Дельфиннен гөрі тәуірлеу біледі еken.

— Талай тұн дымқыл тастың ұстінде жатып, алыс жағалауға көп қарадым. Ол жақта сыры беймәлім тіршілік иелері бар, өз тілдерінде олар өздерін адамбыз дейді. Біздің қыр соңымыздан қалмайды, көп жағдайда өйтіп-бұйтіп әрең құтылып жүрміз. Жаңағы сендер сұраған теңіз жыланы да солардан құтылып шықты. Олардың қолына есте жоқ ерте кездерде түсіп қалған болатын ол. Бұрын басқа құрлықта ұстап келіп еді, енді оны кемеге салып екінші құрлықтағы алыс елге қарай алып жүрді. Жыланды тиеу оларға оңайға

түсken жоқ, мен көріп тұрдым, өлгенде әрең әлдері жетті. Себебі түсінікті fой: құрғакта өмір сүріп, әбден әлсіреген де. Адамдар оны дөңгелектеп зорға орады, құлақ тұндырған сылдыр-шылдырының бәрін де естідім. Кенет қолдарынан сыйтылып шығып, ол суға қарай бір-ақ секірді. Адамдар бар күштерін салып-ақ жармасып жатты, бірақ жылан балық құтылып кетті; қазір, құдай біледі, теңіздің тұбіне барып тыныстап, күш жинап жатқан болу керек.

— Өзі бір түрлі жіңішке екен! – десті балықтар.

— Эрине, оны әбден аш қатырды fой, – деп түсіндірді итбалық. – Асықпаңдар, ол әлі көп ұзамай әлін жинайды, қайтадан күшті, қаһарлы қалпына келеді. Менің ойымша, адамдардың бәрі өлердей қорқатын ең алып теңіз жыланы осы. Мен бұрын көрген емес едім, сондықтан адамдарға сенбейтінмін, ондай жылан жоқ шығар деп ойлайтынмын. Енді сендім, – деді де, итбалық суға шомп берді.

— Қандай ақылды! Қалай жақсы түсіндіреді! – деп таңданысты балықтар. Біз мұндай дәмді әңгімені бұрын-сонды естіген емеспіз. Айтқандары рас болу керек.

— Келіңдер, тереңге сұнғиік те, бәрін өз көзімізben көрелік, – деді ең кішкентай балық, жол-жөнекей басқалардан да сұрастырармыз.

— Сен де айтады екенсің, соны білу үшін сонау жаққа бармақпаз ба?

— Ал менің білгім келеді! Құйтақандай балық айтқанынан қайтпай, дереу теңіз тұбіне қарай сұнгіді. Бірақ «жоғарыдан құлаған ұзын құбыжық» тығылған жер тым алыста болатын. Оған жеткенше талай-талай тамашаларды көрді.

Су асты әлемінің ұлан-ғайыр екендігін титімдей балық бұрын да шамалайтын. Үлкен күміс қайықтар құсап жарқ-жүрк құбылып, бір үйір май шабақ дәл қасынан өтті. Олардың соңынан кеткен сүйекті балықтардың тобы, тіпті одан бетер сән құрыпты. Айналасында алуан балықтар жалт етіп қалып жатты. Олардың ішінде не түрлі көрік-келбет, қаншама бояумен құбылған тұр-тұс, қандай әдемі әшекейлер кездесті десенші! Толқынмен тербеліп, бейне бір мөлдір гүл құсап жұлдызша-медуза жолықты. Теңіз тұбінен өрге ұмтылған алып өсімдіктер мен ұзын балдырлар, тіпті пальма тектес зәулім ағаштар да кездесті. Олардың жапырақтары жарқ-жүрк етіп, құдды теңіз ұлуының түрлі-түсті қабыршақтарымен қаптап қойғандай.

Бір кезде барып кішкентай балықтар көзі төменде жатқан ұзыннан-ұзақ қара белдеуге түсті де, тіке солай қарай тартты. Ол бірақ балық та емес, басқа да емес, теңізге батып кеткен кеменің жақтауы ғана болып шықты. Толқынның қысымына төтеп бере алмай жоғарғы және төменгі екі палубасының да бытшыты шығыпты. Балық ішіне кіріп көрді. Кеме қираған кезде қырылған адамдардың бәрін су ағызып алып кетіпті, мұнда тек қолына баласын ұстаған

жас әйел қалыпты. Толқын баяу қозғалтып сәл көтере тербетеді, екеуі ұйықтап жатқан адамдай. Балық қорқып қалды олардың енді қайтып оянбайтынын ол білмейтін еді. Шырмауықша жақтаудан салбырап, мәңгі үйқыда жатқан әйел мен баланың бетін балдыր жауып кетіпті. Бұл ара тіршіліксіз, меңіреу тыныштық екен. Балық дереу кері қайтты, суға күн сәулесі түсіп тұрған, балықтар өмір сүретін жерге қарай асықты. Әлгі арадан енді ұзай бергенінде жап-жас, бірақ керемет, үлкен кит қарсы жолықты.

— Байқа, мені жұтып жіберме, – деді жан дәрмен. Құйтақандаймын ғой, бір тісіне басуға да жарамаймын. Ал өмір сұру маған сондай ұнайды!

— Мұншалық теренде сен неғып жүрсің? – деп таңданды кит. Сенің ағайындарың мұнда жүрмейтін.

Оған кішкентай балық таңғажайып ұзын жылан ба, жоқ әлде басқа бірдеме ме, әйтеуір, жоғарыдан түсіп, су тұрғындарының ең жүректі дегендерінің де зәресін алған нәрсе туралы айтып берді.

— Хо-хо! Суды ішіне көп тартып алғаны соншалық егер кит судың бетінде болса, соншама су қайта шыққанда, фонтанша атылған болар еді. Хо-хо, – деді ол тағы қайталап. Демек, мен мана бұрыла бергенімде, арқамды қытықтап еткен сол болды ғой. Мен ендеше, оны кеменің орта діңгегі шығар деп, тіс шұқығыш есебінде пайдаланам ба деп жүрсем! Ал енді ол құбыжық бұл арада емес. Қашықта. Жүрші, сенімен бірге жүзіп барып, оның не екенін көзіммен көрейін. Бәрібір істейтін түгім жоқ.

Сөйтіп екеуі солай қарай жұзді кит алдында, балық соңында. Балық киттен қашығырақ жүргуге тырысты, өйткені үлкен киттің екпінінен айналасындағы су ойран-топыр болды да кетті.

Жолда оларға акула мен көрі ара балық ұшырасты. Ұзын болғанда да ұзын және жіңішке болғанда да жіңішке теңіз жыланы туралы олар да естіпті. Көруін әлі көре қоймапты, бірақ көруге құштар екендіктерін жасырмады.

Сөйтіп тұрғандарында, олардың қасына теңіз мысығы келді. Оны да көрсем деп көңілі кетіпті.

— Мені де тастамандаршы! – деді. Егер ол теңіз жыланының жуандығы зәкірдің арқанындаған болса, оны мен қарш еткізіп қиям да тастаймын. Аузын ашып қалғанда, теңіз мысығының алты қатар аппақ тістері жалт ете қалды. Кеме зәкірлерінің өзіне мен тісіммен таңба салып тастаймын, оның қасында білтедей немені шайнап тастамаймын ба?

— Әнеге! – деді кит кенет. – Мен көріп тұрмын! Кит өзін өзгелерден жақсы көріп тұрмын деп топшылады. – Қарандар, қарандаршы, қалай ирелендеп, қалай-қалай бұраландайды! Қарай көр, ей, өзін!

Бірақ ол ешқандай да теңіз жыланы емес-тін, бар болғаны бірнеше метрлік дәу жылан балық болатын. Ол бұларға бетпе-бет жолықты.

— Е, мен мұны білем. Екеуіміз бұрын кездескеміз, – деді ара балық. Ол теңіз түбінде шу шығармайды және үлкен балықтарға тимейді.

Бұлар жаңа жылан жайында оған да айтып, соны бірге зерттеуге қалайсың деп сұрады.

— Қалайша ол менен де ұзын? – деп таңданды жылан балық. Бәрімізге бір қырсығы тиіп жүрмесе жарап еді.

— Тиіп көрсін, десті өзгелері, көрдің ғой, біздің қанша екенімізді, әкесін танытамыз! Соны айтты да, бәрі ілгері жүзді.

Бірақ олардың жолын керемет болғанда да керемет дәу бір нәрсе бөгеп қалды, бұлардың бәрі жабылып әлгінің шенінен де келетін емес, теңіз бетінде орныға алмай, түбіне шөгіп кеткен кішігірім арал ма дерсің.

Ол бір ежелден келе жатқан кәрі кит екен, басының бәрін балдыр басып кетіпти; арқасы толған қыбыр-жыбыр жәндік, ал моллюскілер мен ұлу сүйектерінің көптігі сондай, бүкіл қап-қара бүйірлері әдейі ақ дақ сеуіп қойғандай.

— Ақсақал, бізben бірге жүзіңіз, – деді оған балықтар. Теңізде бір түсініксіз құбыжық пайда болды, біз оның ыңғайына көне қоймаспыз.

— Мен осы жатқан жерімде-ақ жата берейін, – деді кәрі кит. – Мені мазаламаңдар! Ох, ох! Мен қатты аурумын. Жоғарыға жүзіп барып арқамды судан шығарсам, соның ғана маған көмегі тиеді. Теңіздің қайырымды құстары жан-жақтан ұшып келіп, сонда мені тазалай бастайды. Эй, бір жаным жай тауып қалады, тұмсықтарын тым тереңірек тығып жіберсе болды, әйтеуір. Кейде олардың жұмсақ етіме дейін тығып жіберетіндері де табылады. Міне, қарандаршы! Бір құстың қу сүйегі қазір де менің арқамда салаңдап жүрген болу керек. Байғұс құс арқама тырнағын әбден батырып жіберіпті де, мен теңіздің түбіне қарай жөнеп берген кезде, қайта шығарып үлгере алмай қалыпты. Оны ұсақ балықтар табан астында талап жеп қойды. Оған бір, маған бір қарандаршы өздерің Көрдіңдер ғой, қаншалық ауырып жүргенімді!

— Оның бәрі күдікшілдіктен, – деді бала кит. Мен өзім ешқашан ауырмаймын. Балық атаулы ауырмайды.

— Жоқ, кешірерсіз, – деді кәрі кит қарсыласып, жылан балықтарда тері ауруы болады, тұқым балықта қорасан кездеседі, ал құрттан қорлықты бәріміз де көреміз.

— Бос сөз! – деді акула, қарттың сөзі оны да, өзгелерін де жалықтырып

жіберді, өйткені олар одан әлдеқайда маңызды іске асығып бара жатты ғой.

Ақырында бәрі телеграф кабелі жатқан жерге жетті-ау. Ол бүкіл теңіз табаны арқылы құм қайрандар мен лайлы тереңдерді, су асты жартастары мен бітісken балдырларды, бүкіл маржандар орманын басып өтіп, Европадан Америкаға дейін тартылып жатқан. Ал оның айналасында ағыстар қайшыласып, иірімдер бүрк-сарқ қайнап, балық дегенің үйір-үйірімен қайтқан құстардан бетер қаптап жүрген. Бүкіл теңіз түбі бүлкілдеп, бүркылдап, гүіл мен шуылға толып кетіп еді. Үлкен теңіз ұлуының қабығын құлағыңа тоссан, ондай у-шуды өзің де естисің.

Олар іздегендерін сол арада тапты.

— Құбыжық, әне, жатыр, – деді үлкен балықтар, кішкене балықтар да соны айтты. Кабель дәл алдарында жатты, бірақ оның басын да, аяғын да ешқайсысы көре алмады.

Теңіз түбінің құжынаған былқылдақ, жабысқақ жәндіктері мен медузалар ырғалып, біресе жоғары көтеріліп кабельді жауып қалады да, біресе төмен басылып кабельді ашық тастайды. Теңіз кірпілері ұсақ ұлулар мен теңіз құрттары айналасында быжып жүр, ал кабельдің бойымен маңыздана арбандалап ебедейсіз дәу өрмекшілер өріп барады, бәрінің де арқасы тола құжынаған арамтамақ ұсақ жәндіктер. Қара көк теңіз қиярлары да, тағы басқаша қалай атаушы еді ол бәле басқырларды, тамақты бүкіл денесімен жұтады ғой өздері, солардың бәрі теңіз түбінде пайда болған жана жыртқыштың бауырына тығылып, ауыз жаласа қалыпты тіпті. Жалғыз көзді жалпақ балық пен майбалық өзгелердің не айтқанын естімей қаламыз ба деп, жан-жақтарына тынымсыз жалтақтайды. Өзі батпаққа тығылып алғып, сыртқа тек жіңішке сабақшаның ұшына біткен екі көзін ғана шығарып жататын теңіз жүлдізы бұл жолы да көзін барынша бақырайтып, мына сергелденің немен тынарын мұқият бағып жатыр.

Телеграф кабелі қозғалыссыз жатқанымен, алайда оның ішін өмір жайлап, ойлар айтылып, әне бойымен адамзаттың сөздері ерсілі-қарсылы жүйткіп өтіп жатты.

— Бұл әншнейін қасақана қозғалмай жатыр, – деді кит, кенет бар күшін жиып алғып, ішімнен періп кетіп жүрмесін, менің ең осал жерім ішім ғой!

— Қане, қазір біз оны тексеріп көрелік, деген ұсыныс жасады жабысқақ. Менің қолдарым ұзын, саусақтарым тұтқыр, міне, әуелі қолым оған жетті де, енді қатты қысайынши.

Сөйтіп, ұзын тұтқыр қолдарын кабельге созып, оны қатты орап алды.

— Қабыршағы жоқ екен, – деді жабысқақ, терісі де жоқ! Меніңше, бұл мына тұрімен тірі бала табуға қабілетсіз болар.

Жылан балық кабельге жақын жүзіп келіп, онымен бой жарыстыра созыла кетті.

— Менен ұзындау, – деді сонан соң. Бірақ жалғыз ұзындық жеткіліксіз, терісі болуы керек, іш қажет, денесі майысқақ болуға тиіс.

Әрі жас, әрі қарулы кит кабельдің дәл жанына дейін барды, ол мұншалық тереңгे әлі ешқашан түскен емес-тін.

— Сен несін өзі балықпсының, өсімдікпісің? Әлде сен біздің арамызда өмір сүрмейтін, жоғарыдағылар қолдан жасаған бірдемемісің? – деді кит.

Бірақ телеграф кабелі үн қатпады сөйлеу қабілеті оның пешенесіне жазылмаған. Ол арқылы ойлар, адам ойлары берілетін, ол ойлар бір секундтің ішінде бірнеше жүз шақырымдағы бір елден бір елге жетіп жататын.

— Жауап бересің бе сен, жоқ па? Әйтпесе біз сені шайнап тастаймыз! – деді жебір акула, басқа да дәү балықтар дауыс көтеріп.

— Айт, әйтпесе біз сені кеміріп тастаймыз!

Кабель қозғалмады, ол өз ойымен әлек-ті, оның таңданатын несі бар, сан түрлі ақпарлар мен хабарларға лық тола болғасын, өйтпей қайтсін.

«Кемірсе кеміріп-ақ тастасын, деген ойға келді кабель, онда мені өрге көтеріп алады да жөндейді. Басқа суларда жатқан әріптестерімнің басынан ондай-ондайлар аз өткен жоқ қой».

Сондықтан ол ешкімге жауап беріп әуре болмады, өз ісімен айналыса берді телеграммаларды жеткізді, теңіз түбінде мемлекеттік қызмет атқарды.

Адамдардың тілімен айтқанда, жер бетінде құн батайын деді, ол шоқ құсан қып-қызыл болып еді, бұлттардың бәрі жалқын тартып, бірінен-бірі өтіп жалындан кетті.

— Мінеки, бізге қызыл жарық түсті, – деді жабысқақ, енді бұл анығырақ көрінетін шығар, алайда, оның бізге не келіп-кетері бар.

— Ұрындар, жабылындар! – деп, алты қатар тісін ашып теңіз мысығы айқай салды.

— Ұрындар оны! – десті кит те, ара балық пен жылан балық та. Бәрі кабельге лап қойды, теңіз мысығы ен алдымен ұмтылды.

Енді жетіп құбыжыққа тісін сала бергенде, қызу асығыстықпен ара балық мысықтың арқасын орып кеп жібергені. Сұмдық қателік болды, мысықтың тістеуге дәрмені де жетпеді.

Ойбай, сол арада не болды десенші? Су дегенің лайланды да кетті, бәрінің де көз алды бұлдырап түкті ажыратпады; балықтар, шаяндар мен ұулар бірінің үстіне бірі шығып итерісіп, бірін-бірі тірілей жеп, ал кеп тәбелесті де кетті. Тек кабель ғана тырп етпестен, өз қызметін атқарып тыныш жата берді, мұндайда әрқашан ең дұрысы сол.

Жер бетін қараңғы тұн басты, ал теңіз ішін миллиондаған, тіпті миллиардтаған жарқыл оттар жайлап кетті. Ол жарқылдың бәрі үлкендігі иненің жасуындаған құйттай шаяндар-тын. Ғажап, табиғаттың көз тоймайтын бір тамашасы.

Кабельге теңіз тұрғындарының бәрі таңдана қарады.

— Дегенмен бұл өзі не бәле?

Қалайда қын жұмбақтан бастары қатты.

Сөйтіп тұргандарында, олардың қасына қартаң тартқан су сиыры келді. Адамдар оны әрқилі атайды: біреулер су перісі десе, біреулер су сиқыршысы дейді. Оның төмен салбыраңқы төсі, құйрығы, су есетін қысқа ғана екі аяғы бар-ды; басында жылтырап жүрген балдырлардың іші бықыған кене екен, сиыр екең оны сән көріп мақтан тұтады.

— Ақыл айтсам, үйренесіндер ме? – деді сиыр. – Онда, тыңдандар, мұның бәрін сендерге тек мен ғана түсіндіріп бере алам. Алайда ақыл айтқаным үшін маған және менің туыстарыма барлық теңіз жайылымдарында қауіпсіз болуды қамтамасыз етесіндер. Сендер сияқтанған мен де балықпын, бірақ жер бауырлап шаян құрлы жылжи да аламын, сендерге өмір сүруді үйрету қолымнан келеді. Мұнда, су ішінде, ең ақылды менмін. Су түбіндегі қыбыр еткеннің бәрін де, су бетіндегі селт еткеннің бәрін де білем. Мына бәрінің басынды қатырып жүрген нәрсе жоғарыдан құлады. Ал жоғарыдан құлаған нәрселердің бәрі де өліп қалған болады, не осында келіп бәрібір еледі және олардың еш қауқары болмайды. Тимендер оған, жата берсін. Оның бәрі адамдардың ойлап тауып жүргендері.

— Меніңше, бұл мұлдем олай емес сияқты, – деді құйттай балық.

— Сумандама, титімдей болып ап! – деп, су сиыры оған жекіп таstadtы.

— Өй, сорлы шабақ! – десті өзгелері де, олары енді тым асыра қорлау болды.

Сонан соң су сиыры әлі бірде-бір рет дыбыс шығармай жатқан мына қорқынышты жыртқышты адамдар мұнда әдейі таstadtы дегенді айтты. Адамдардың зұлымдығы жайында ол сол арада әжептәуір әңгіме айтып таstadtы.

— Олар біздің бәрімізді де түк қоймай ұстап алмақ, – деді. Тек сол мақсатпен өмір сүреді. Бізді алдап қолдарына түсіру үшін суға олар тор құрады, жемі бар ілгек тастайды. Мынау да әншейін сондай ілгектің ұзын бауы! Олар бізді осы қармаққа түседі деп ойлады. Әй, әпенделер-ай десеңші! Біз бірақ олар ойлағандай ақымақ емеспіз. Тек ана бәлелі қармақ баудың қасына бармандар, өзі жата-жата жібіп, лай мен батпаққа батады да қалады. Жоғарыдан түскен нәрсенің бәрі де бір нәрсеге арандатуы мүмкін, еш әжетке жарамайды.

— Ештеңеге жарамайды. Су сирының сөзін теңіз тұрғындарының бәрі де қостады, өйткені түптің түбінде олар да бір пікірге келулері керек қой.

Бірақ құйттай балық қана өз айтқанынан қайтпады:

— Мына өзі ұзын, өзі жіңішке ұшы-қыры жоқ жылан біздің теңіздегі нағыз ең ғажайып балықтың өзі болып жүрмесін. Менде сондай бір сезік бар.

— Иә, ең ғажайыптың өзі! – дейміз біздер – адамдар да, және біз оны біліп, толық түсініп айтамыз.

Шынында да, бұл ертеде өлең арнап, аңызға айналдырған алып су жыланының дәл өзі ғой.

Ол адамның ойлап, ұлылықпен тудырған нәрсесі; оны теңіз түбіне түсіріп, шығыстан батысқа қарай тартқан, сөйтіп, соның бойымен құннің сәулесі жерге жететін жылдамдықтан да озып кететін жылдамдықпен хабарларды беріп тұрған да адамның сол ұлылығы. Бұл жылан күш алып тоқтаусыз өсе береді, жыл озған сайын теңіз бен мұхиттардың түбі арқылы одан әрі тартылып, бүкіл жер шарын орайды; тулаған толқындар арқылы да, капитанға ауада жүзіп келе жатқандай әсер беретін айнадай мөлдір айдында да, тұнықтығынан тереңде қайшыласқан балықтардың бәрі кемпірқосақ бояуларынан құралған фейерверк құсан көрінетін тыныш сулар арқылы да өзіне жол сап отырады.

Ертегілердегі Мидгордсорм жыланы ұқсан бұл жылан теңіздің терең болғанда да ең терең түбіне барып жатады. Балықтар мен теңіздің жылан-шаяндары оған әлі талай бастарын соғады, бірақ олар бәрібір жоғарыдан түскен мына ғажап нәрсенің бүкіл адамзаттың ой-пікірінен гуілдеп, дүние жүзінің барлық тілдерінде сөйлей алатын, бірақ сонда да ұн демейтін дана жыланның, жақсылық пен жамандықтың хабаршысы, әлем мұхиттарындағы ғажаптың ең ғажабы – біздің заманымыздың алып су жыланының – сырын ешқашан түсіне алмайды.

Аударған Б.Нұров

БАҚТАШЫ ҚЫЗ БЕН ПЕШ ТАЗАЛАУШЫ

Біз бетіне тұтас жапырақ пен гүлдің суреті және әр түрлі оюлар салынған, өзі әбден қарайып кеткен баяғының кәдімгі екі кебежесін көріп пе едіңіз? Үлкен әжеден мұраға қалған дәл осындай кебеже бөлменің ішінде тұр. Беті толған өрнек раушан, қызғалдақ гүлдерімен, тағы басқа неше түрлі оюлармен безендірілген. Ара-арасында бұтақ мүйізді еліктің басы көрінеді, ал дәл ортасына тұтас адам бейнесі ойып салынған. Тісі ақсиып, бет-аузы тыжырайған ерсі түрі кісінің құлқісін келтіреді. Төбесінде кішкене мүйізі бар, ұзын сақал, ешкі аяқ. Балалар оны обер-унтер-генерал-адмирал-сержант-Ешкіяқ дейтін. Айтып шығудың өзі оңай емес. Ал мұндай атақты екінің бірі ала бермейді, есесіне бұл бейнені ойып салу оңайға түспеген. Бірақ, әйтеуір, ойып салған. Ешкіяқтың екі көзі айна астындағы столды, ал оның үстінде форфордан жасалған әп-әдемі бақташы қыз тұр. Аяғында алтын жалатқан кебіс, сәл шолақтау көйлегіне ал қызыл раушан гүлін қадаған, басында алтын қалпақ, қолында бақташының құрығы. Үріп ауызға салғандай! Ал қасында көмірдей қап-қара пеш тазалаушы, бірақ ол да форфордан жасалған және барлық форфордан жасалған шағын мұсіндер секілді, ол да өзінше тап-таза, сүп-сүйкімді; алайда пеш тазалаушы деген аты болмаса, жасаған адам одан дәл осы күйінде ханзада жасауына да болатын еді.

Пеш тазалаушының қолында баспалдағы бар; жүзі ақшыл, ал бетінің ұшы қыздардың беті секілді қыздылт, мұнысы, әрине, дұрыс емес, беті қара болуға тиіс еді. Өзі бақташы қыздың дәл қасында тұр екеуін әуелде солай қатар қойған болатын, сол күйінде бірге тұрып қала берді: тұрып, тұрып, ақыры үйленіп алды; екеуі де жас, екеуі де талдырмаш, екеуі де форфордан жасалған,

қысқасы, бір-біріне тең еді.

Олардың қастарында тағы бір қуыршақ тұрды, бойы бұлардан үш еседей үлкен. Ол үнемі басын изеп тұратын кәрі қытай еді. Ол да форфордан жасалған және өзін кішкентай бақташы қыздың атасымын деп атайдын, бірақ соны дәлелдеп шыға алмаған болуы керек. Ол «нemerесіне» билігім жүреді деп есептейтін, сол себепті бақташы қызға құда тұскен обер-унтер-генерал-адмирал-сержант-Ешкіаяққа келісім білдіргендей басын изейді.

— Мынау деген күйеуің болады енді! – деді қарт қытай бақташы қызға. Менің ойымша сол қызыл ағаштан жасалған! Ол сені обер-унтер-генерал-адмирал-сержанттың әйелі етіп шығарады! Оның құпия жәшіктерін былай қойғанда, тұтас бір кебеже күмісі бар!

— Қараңғы кебеже ішіне менің барғым келмейді! – деді бақташы қыз. Оның он бір форфор әйелі бар көрінеді.

— Ал сен он екінші әйелі боласың, – деді қытай.

Тұнде ескі кебеже сықырлаған кезде, біз сендердің тойларынды жасаймыз. Жасамасам, қытай болмай кетейін!

Ол соны айтып басын изеді де, дереу ұйықтап кетті. Бақташы қыз көзінің жасын төгіп, өзінің сүйікті серігі пеш тазалаушыға қарады.

— Бар тілегім, – деді – қашайықшы басымыз ауған жаққа. Мұнда енді қалуға болмайды.

— Сенің тілегің мен үшін заң! – деді пеш тазалаушы. – Керек десең қазір кетейік. Сені асырауға менің табысым жетеді!

— Тек мынау столдан бір түссек екен! – деді қыз. Осы жерден қарамызды батырмайынша менің көңілім көншімейді.

Пеш тазалаушы оған басу айтып, столдан қалай тусу керек екенін, қай жерге аяғын қалай салу қажет екенін түсіндірді. Оның баспалдағының да пайдасы аз болған жоқ; әйтеуір, аман-есен өздері жерге тұсті. Бірақ жерге түсіп, ескі кебежеге көз жіберген кезде, олар жоғарыдан қым-қуытabyr-sabыrdы көрді. Оюлап салынған еліктер бұтақ мүйізді бастарын өлгенше созып, жанжақтарына қарайды, ал обер-унтер-генерал-адмирал-сержант-Ешкіаяқ көкке секіріп, кәрі қытайға:

— Қашты! Қашты! – деп айқайлайды.

Қашқындар қорқып кетіп, терезенің алдында, еденде тұрған кішкене сандықшаның ішіне зып берді.

Сандықшаның ішінде толық емес үш-төрт ойын картасы және ойыншық театры бар екен; тар сандықшаның ішін, әйтеуір, тығыздап орналастырыпты, сахнада ойын көрсетіліп жатыр. Қыықтың, түйенің, шыбынның, шытырдың және қарғаның мәткелері қолдарындағы қызғалдақтарын желпіп қойып, ең алдыңғы қатарда отыр. Олардың артында балталар түрегеп тұр және дәл қартадағыдай үстінде біреу, астында біреу екі-екіден бастары бар. Пьеса айрылысуга мәжбүр болған екі ғашықтың қайғы-қасіреті туралы екен. Бақташы қызы өз бастарындағы оқиғаны көріп жылап жіберді.

— Жоқ, мен мынаған шыдап тұра алмаймын! – деді ол пеш тазалаушыға. Кетейік бұл жерден.

Олар еденге түскенде оянып алған көрі қытай ішіндегі қорғасын шаригі шылдырлап, екі жаққа кезек-кезек ырғалып бұларға қарап тұр екен.

— Ойбай, көрі қытай қуып келе жатыр, – деп айқай салған бақташы қызы амалы құрып өзінің форфор тізесіне сылқ етіп құлай кетті.

— Тоқта, маған бір ой келді! – деді пеш тазалаушы. Көрдің бе, анау бұрышта жұпар иісті шөптер мен гүлдер салынған үлкен құты тұр! Соған кіріп алайық! Гүлдердің қақ ортасында жатамыз, ал егер көрі қытай келсе, көзіне тұз шашып жібереміз.

— Жоқ, болмайды! – деді бақташы қызы. – Мен білемін оларды. Көрі қытай бір кезде осы құтымен некеге отырған, ондай жағдайда олар бірін-бірі сатпайды! Жоқ, бізге дүниені кезіп, бас ауған жаққа қанғып кеткеннен басқа ештеңе қалған жоқ.

— Қандай қыындықта да менімен бірге болуға шыдамың жете ме? – деп сұрады пеш тазалаушы. – Әлемнің осынша кең екенін ескердің бе? Және осыдан кейін бізге қайтып оралуға болмайтынын ойладың ба?

— Иә, иә, – деді бақташы қызы.

Пеш тазалаушы қызға тесіле қарап тұрды да:

— Менің жүрер жолым пештің құбырымен өтеді, – деді. Маған еріп құбырдың шым-шытырық қуыстарымен бірге өрмелеге шыдамың жетер ме екен? Онда бір кірген соң, не істеу керегін жақсы білемін! Біз ешкімнің қолы жетпейтін жерге кіріп аламыз! Ең жоғарысында тесік бар, сол тесіктен сыртқа шығуға болады!

Ол бақташы қызды пештің аузына алыш келді.

— Қандай қап-қара! – деді қыз, бірақ сонда да мұның сонынан еріп, пештің тастай қаранды құбырының ішіне енді.

— Мінеки, құбырдың ішіне де кірдік! – деді пешші. – Қараши, қараши! Дәл төбемізде бір жұлдыз жарқырап тұр!

Шынында да, төбеден бұларға жол көрсетіп, бір жұлдыз жарқырап тұрды. Енді олар тек өрмелей берді, өрмелей берді. Барған сайын ілгері басу қиямет болды. Бірақ пешші бақташы қызды үнемі демеп, форфор аяқтарын қай жерге тіреп, қалай басу керек екенін көрсетіп отырды. Ақыры екеуі құбырдың ернеуіне шығып отырып дем алды өздері әбден қалжыраған және қалжырайтын да жөндері бар!

Аспанда жапырлаған жұлдыздар, ал жерде жапырлаған үйлердің төбелері. Мынадай биіктен төңіректің бәрі шетсіз-шексіз кеңістікке айналды. Бейшара қыз әлем осындашында шексіз болар деп ойламаған еді. Ол пешшінің иығына басын сүйеді де, жылап қоя берді; көзінен аққан жас кеудесіне құйылып, беліндегі алтын бояуды жуып кетті.

— Жоқ, мынау шектен тыс! – деді ол. – Мен бұған шыдай алмаймын. Әлем өте үлкен. Шіркін-ай, айна астындағы столға қайтып барап ма еді! Қайтып бармайынша көңілім көншір емес! Мен сенің соңынан ергенде қайда апарасың дегем жоқ, енді сен мені шын сүйсөң, бұрынғы орныма қайта апар!

Пеш тазалаушы оны райынан қайтармақ болып, кәрі қытай мен обер-унтер-генерал-адмирал-сержант-Ешкіаяқты есіне салып еді, бірақ ол айтқанға көнбеді, тек еңіреген күйі сүйікті серігін құшақтап сүйе берді. Не істеу керек?

Бекер болса да, көнуге тұра келді.

Олар енді құбырдың бойымен қайта тұсті; бұл оңай болған жоқ! Қараңғы пештің ішіне келген кездे олар сыртта бөлме ішінде не болып жатқанын есту үшін, есіктің тұсына келіп, үнсіз тың тындарды. Бөтен дыбыс болмаған соң, олар сыртқа шықты. Ах! Еденде кәрі қытайдың сынығы шашылып жатыр; бұлардың соңынан қуам деп, столдан құлап, үшке бөлініпті; арқасы омырылып бір жаққа, басы жұлынып екінші жаққа кеткен. Обер-унтер-генерал-адмирал-сержант-Ешкіаяқ енді не істеу керек дегендегі ойға батып, бұрынғыша өз орнында тұр.

— Сұмдық-ай! – деп ах ұрды бақташы қыз. Кәрі атайды болып сынып қалыпты, біздің кінәміз ғой бері де! Ах, мен бұған шыдай алмаспын!

Байғұс қыз кіп-кішкентай саусақтарын сындыра уқалап, жанын қоярға жер таппады.

— Жөндеуге болады мұны! – деді пеш тазалаушы. – Қатырып жөндеуге болады! Тек уайымдамашы! Алдымен арқасын желімдеп, сосын қарақұсынан жамаумен жақсылап шегендеп тастағаннан кейін, қайтадан жап-жаңа болып шыға келеді, көрерсің, әлі талай қорлықты көрсетеді бізге!

— Рас па? – деді бақташы қыз.

Екеуі өрмелеп столға шығып, бұрынғы орындарына қайта тұрды.

— Қалай жердің түбіне кеткенбіз! – деді пеш тазалаушы. Жан салып кіріссен болды еken fой!

— Тек атайды жөндеп берсе еken! – деді бақташы қыз. Өлде ол өте қымбатқа түсे ме?

Ақыры атасы да жөнделді: сынған арқасын желімдеп, мойнын жамаумен жақсылап шегендеп тастап еді, жап-жаңа болып шыға келді, тек бұрынғыша басын изей алмайды.

— Сіз өзініз сынғаннан бері тым көкке қарап менменсіп кеттіңіз fой, – деді оған обер-унтер-генераладмирал-сержант-Ешкіаяқ. Менімше, бұл арада менменси қоятында түк те жоқ! Ал енді маған бақташы қызды бере ме, жоқ па?

Пеш тазалаушы мен бақташы қыз кәрі қытайға жалбарына қарады, өйткені ол басын изеп қоя ма деп қорықты, бірақ басын изей алмады және басын изей алмайтынын мойындағысы да келмеді, жұрттың бәріне желкемде жамауым бар еді деп жату кімге жақсы дейсің! Сөйтіп, қос жұбай бұрынғыша бірімен-бірі қатар тұрып қала берді. Атайдың желкесіндегі жамауға тоба қылып, бақташы қыз бен пеш тазалаушы қашан сынып қалғанға дейін, бірін-бірі сүйіп өтті.

Аударған Т. Әbdіков

ТҮЙМЕ ҚЫЗ

Ертеде бір перзент көрмеген әйел болды. Балам болса деген ой жатса-тұрса көкейінен шықпады. Бірақ жоқ баланы қайдан алады. Күндердің күнінде әлгі әйел өзі сиқыршы, балгер кемпірге келіп:

– Менің жатсам да, тұрсам да ойлайтыным бір перзент болды. Оны қайдан табуға болады, сен соны айтып берші, – деді.

– Несі бар, айтсам айттайын! – дейді сиқыршы кемпір. – Мә, мынау арпаның дәні, бұл жай дән емес. Диқан жерге сеуіп немесе тауығына беретін арпа деме; мұны гүл өсіретін құмыраға отырғыз, сосын не болатынын өзің-ақ көресің! Әйел сиқыршы кемпірге «рақметін» жаудырып, он екі скиллинг берді де, үйіне келіп, арпаның дәнін гүл еgetін құмыраға екті. Сол сол-ақ екен, әлгі дәннен қызғалдаққа ұқсас ғажап гүл өсіп шыға келді. Гүлдің жапырақшалары әлі ашыла қоймаған гүл қауызы сияқты жиырылып тұрады.

– Қандай ғаламат гүл! – деді де әйел оның сарғылт жолақ түскен қып-қызыл жапырақшасынан сүйіп алды.

Сол мезет бірдеме тырс ете қалды да, гүл қауызы ашылып кетті. Бұл нағыз қызғалдақ екен. Оның нақ ортасындағы жасыл текшеде түймедей ғана қыз отыр. Өзі соншалық нәзік, үлкендігі түймедей-ақ. Оның Түйме қыз аты содан шығады.

Грек жаңғағының жалт-жұлт еткізіп лак жалатқан қауашағы оған бесік болса, көгілдір фиалка гүлі төсөнішке жарады. Ал райхан гүлінің бір жапырақшасын көрпе етіп жамылды. Бесігіне ол түнде ғана жататын. Ал күн ұзын стол үстінде ойнап жүретін. Әлгі әйел стол үстіне тәрелкемен су қойып, оның ернеуіне гүл шоқтарын салып қояды. Гүлдердің ұзын сабактары суға малшынып жатады. Ал судың жиегінде қызғалдақтың үлкен бір жапырақшасы қалқып жүреді. Түйме қыз сол гүл жапырақшасына мініп алыш тәрелкенің ол шетінен бұл шетіне дейін жүзіп, ескек орнына ат құйрығынан жұлып алынған екі тал ақ қылды пайдаланды. Осының бәрі қандай керемет еді десендерші! Түйме қыз сзылтып ән де салатын. Мұндай нәзік те сүйкімді дауысты бұрын-сонды тірі жан естімеген еді! Бір күні түнде Түйме қыз қаннен-қаперсіз бесігінде ұйықтап жатқанда, өзі сондай ұсқынсыз, үсті-басы алпы-салпы үлкен бақа сынған терезенің тесігінен кіріп келді. Ол ал қызыл гүл жапырағын жамылдып, Түйме қыз ұйықтап жатқан столдың үстіне секіріп тұсті.

– Міне, міне, балама әйел де табылды! – деді де бақа жаңғақтың қабығын алды да, терезеден бауга қарай қарғып тұсті.

Ол жақта үлкен, енді өзен бар еді. Оның жағалауы ылғи лайсаң болып, балдыр басып жататын. Бақа мен баласы осы жерде тұрады екен. О-ой! Баласы да сондай сиықсыз да жағымсыз екен! Тура шешесін сойып қаптап қойғандай.

Жаңғақ қабығында отырған құртақандай сұлуды көргенде оның:

– Коакс, коакс, брекке-ке-кекс! – дегенге ғана тілі келді.

– Жай сөйле! Эйтпесе оянса бізден қашып кетеді, – деді қарт бақа. – Бұл аққудың жүнінен де женіл! Мұны өзеннің ортасына үлкен бір құмыра гүлге түсіріп жіберейік. Бұл үшін гүл жапырағы үлкен бір аралмен тең. Әрі ол жерден қашып та кете алмайды. Ал оған дейін біз анау, төмендегі ұямызды жиыстырып келеміз. Өйткені енді сендер сонда тамаша өмір сүресіндер фой.

Өзенде құмыра гүл өте көп өсетін. Олардың жаялықтай жалпиған жасыл жапырақтары су бетінде қалқып тұрады. Солардың ішіндегі жағалаудан ең әрірек жатқаны үлкен жапырақ еді. Бақа сол жапыраққа жүзіп барды да, үстіне ішінде қыз бар қабықты қойды.

Бейшара болған титімдей қыз таңертең бір-ақ оянды.

Оянды да, өзінің қайда тап болғанын көргенде еніреп жылап қоя берді. Өйткені төнірегі түгел телегей теңіз су, құрғаққа шығу мүмкін емес еді.

Кәрі бақа төменде, су астындағы ұясын жиыстырып, жас келін үшін үйін құрақпен, сарғылт құмыра гүлмен әшекейлеумен әуреленіп жатты. Содан келіп ол өзінің ұсқынсыз ұлымен бірге Түйме қыз отырған жапыраққа жүзіп келді. Ондағы ойы қыздың әдемі төсегін алып барып қалындықтың отау үйіне салу еді. Кәрі бақа суда отырып қызға барынша еңкейе түсті де:

– Менің балам, сенің болашақ күйеуің, міне, мынау! Сендер біздің үйімізде қызықты өмір сүріп кетесіндер.

– Коакс, коакс, брекке-ке-кекс! – дегенге ғана тілі келді баласының.

Сөйтіп олар қыздың әдемі төсегін алды да, жүзе жөнелді. Ал жасыл жапырақтың үстінде жападан-жалғыз қалған қыз көз жасын көл қылды. Қыздың сұмырайдай бақаның үйінде тұрып, оның жексүрүн ұлына мұлде күйеуге шыққысы жоқ еді. Су астында жүзіп жүрген кішкентай балықтар бақаның баласымен жүргенін де, олардың айтқан сөзін де түп-түгел естіген. Өйткені құрттай қалындықты көру үшін бәрі де судан бастарын қылтитып қарап алған. Олар қызды көріп, мынадай сүп-сүйкімді кішкентай қыз енді су астында қаусаған кәрі бақаның інінде тұратын болды-ау деп бейшараны қатты аяды. Бұған жол беруге болмайды.

Балықтар төменде, гүл сабағының төнірегіне топырлап жиналып алды да, оны мүжіп-мүжіп тез-ақ қиды. Сөйтіп, үстіне қыз мінген жапырақ ағыстың ығына қарай жүзіп, ұзап бара жатты... Енді бақа тырнақтай қызға қайтсе де жете алмайтын еді!

Түйме қыз әсем жағалаулардың жанымен жүзді, бұталарға қонып отырған кішкентай торғайлар оны көргенде:

– Қандай жақсы қыз! – деп әндетті.

Жапырақ сол жүзгеннен жүзе берсін. Осылайша Түйме қыз шетелге өтіп кетті.

Сондай көркем ақ көбелек қызды айналып көп ұшты, ақыры келіп жапыраққа қонды. Себебі ол Түйме қызға қатты қызықты. Ал қыздың да қуанышында шек болмады. Тырбандаған тырық бақа енді оған жете алмайды, төңірек түгел сұлулық! Суга түскен күн сәулесі алтында жарқырайды! Түйме қыз белдігін шешіп алды да, оның бір ұшын көбелекке, бір ұшын гүл сабағына байлап еді, жапырақ бұрынғысынан да жылдам жүзетін болды.

Жанынан ұшып өтіп бара жатқан зауза қоңыз қызды көре салып, оның қылдырықтай белінен қapsыра құшақтаған күйі ағаштың басына қарай алып қетті. Соңынан көбелек те жөнелді. Өйткені оны жапырақтың сабағына белбеумен таңып қойған еді ғой.

Өзін қоңыз ағаш басына ала жөнелгенде, бейбақтың зәре-құты қалмады. Әсіресе ол өзі жапырақтың сабағына байлап қойған әдемі көбелекті аяды. Енді ол босанып кетпесе аштан өletін болды. Бірақ зауза қоңыз уайым-камсыз еді.

Ол тырнақтай қызды көтерген бойы ұшып ең үлкен жасыл жапыраққа қонып алды да, оны гүл шырынымен тамақтандырды. Сосын кішкентай қыздың зауза қоңызға мұлде ұқсамағанымен сондай әсем екенін айтты.

Содан кейін бұларға осы ағашты мекендейтін басқа заузалар келіп қайтты. Олар қызды басынан аяғына дейін түгел сұзіп қарады. Сосын бәйбіше қоңыз мұртын жыбырлатып былай деді:

- Мынаның екі-ақ аяғы бар. Өзіне қараудың өзі аянышты!
- Қарай гөр, өзінің мұрты да жок!
- Белі қандай жіңішке! Фи! Адамнан аумайды. Қандай көріксіз! – деді бір ауыздан ұргашы қоңыздар.

Түйме қыз теңдесі жоқ сүйкімді жан еді! Оны алып қелген зауза қоңыз да әуелде өлердегі ұнатқан. Бірақ төңірегіндегілердің бәрі де ол сондай бәденсіз дей берген соң, енді ол да тезірек үйінен шығаруды ойлады. Кетсін, қайда барса онда барсын. Ол қызды тағы да қapsыра құшақтаған күйі ұшып төмен түсті де, шытыр гүліне апарып отырғызды. Сол сол-ақ екен, тырнақтай қыз: «Мен сондай көріксіз екем, тіпті зауза қоңыздар да бірге тұрғысы келмейді», – деп ал жыласын! Ал шындығында ол аса ғажап жаратылған райхан гүліндегі соншалық нәзік те сүйкімді еді.

Түйме қыз орман ішінде бүкіл жаз бойы жападан-жалғыз өмір сүрді. Ол өзі үшін бесік тоқып алды да, оны етектей түйе жапырақтың астына ілді. Онда жаңбыр тимейтін. Тырнақтай қыз гүлдің тіл үйіретін тәтті тозацын жеп, күн сайын жапыраққа тұрып қалатын шықтан ішетін. Осылай жаз бен күз де өтті. Бірақ қылышын сүйретіп қыс та келіп қалды. Әнші құстар кетіп, гүлдер де, бұталар да солды. Түйме қыз панарап жүрген үлкен түйе жапырақ та сарғайып, қурап, тұтік сияқтанып ширатылып қалды. Ал тырнақтай қыз тоңғанда жанын қоярға жер таппады. Көйлегі де әбден тозды. Өзі де кіп-

кішкентай, нәзік-ақ еді. Аязға қалай төтеп берсін! Қар түсті. Жапалақтап жауған қардың әр түйіршігі ол үшін бізге бір күрек қар қалай көрінсе солай көрінуші еді. Біз үлкенбіз ғой. Ал ол түймедей ғана қыз! Қаудыраған құрғақ жапыраққа оранып алып еді, оның да жылуы жоқ екен. Тұла бойы қалтырап кетті. Ол мекен еткен орманның жанында үлкен егістік бар еді. Оның егісін әлдеқашан жинап алған, тон болып қатқан аңыздан егіннің қураған сабағы ғана қылтиып көрінетін. Ал Түйме қызға бұл бейне ну ормандай елестер еді. Үх! Суық қандай дірдектетіп барады десендерші?! Байғұс қыз тышқанның ініне келді. Ол есік орнына құрғақ сабан мен қылтанақ шөп пайдаланыпты. Тышқанның тамағы тоқ, жатақ орны жылы екен. Қуыс-қуысты түгел дәнге толтырып алыпты. Ас үйі мен қамбасы аузы-мұрнынан шыққан азық! Түйме қыз тышқанның табалдырығына келіп қайыршы сияқты бір түйір арпа бер – деп жалынды. Екі күннен бері нәр татқан жоқ еді.

– Ой, бейшара! – деді тышқан. Ол болмысында қайырымды кемпір еді. – Бері кір, кіре ғой. Әуелі жылынып ал, сосын менімен бірге отырып тамақтан!

Тышқанға қыз ұнап қалды. Сонда тышқан:

– Сен осы жерде қыстап шықсан да болады. Тек менің бөлмелерімді тап-түйнақтай етіп жинап, ертегі айтып беріп отырсаң жетеді. Мен өзім ертегіге керемет құмармын, дейді.

Сөйтіп Түйме қыз тышқанның айтқандарын екі етпей орындап, жайлы өмір сүріп жатты.

– Бізге жақында қонақ келеді, – деді бірде тышқан.

Менің көршім аптасына бір рет мейман болып кететін әдеті бар. Ол менен әлдеқайды ауқатты. Залдары да ересен кең, өзі ғажап барқыт тон киіп жүреді. Егер соған қүйеуге шығып алсаң ғой, шіркін! Онда керім өмір сүрер едің! Бар кемшілігі көрсоқырлығы, сені көре алмайды. Бірақ сен білетін бар жақсы ертегілерінді айтып бересің ғой.

Бұл әңгіме қыздың қаперіне де кірген жоқ. Өйткені көрші көртышқанға тисем деген ой оның түсіне де кіріп шыққан емес. Айтса айтқандай, артынша-ақ көртышқан меймандыққа келді. Оның қап-қара барқыт тон киіп жүретіні, әрі бай, әрі білімді екені де рас еді. Үй иесі тышқанның айтуына қарағанда, көртышқанның қонысы мына қыз тұрып жатқан үйден жиырма еседей ауқымды. Бірақ ол күннің шуағын да, әсем гүлдерді де жаратпайтын. Ылғи ғайбаттап отыратын. Өйткені ол күн сәулесін де, әсем гүлдерді де ғұмырында көрген емес. Ән айтуына тұра келген соң қыз «Зауза қоңыз ұша ғой» және «Монах шықты шалғынға» деген екі ән салып берді. Оның әнді сондай әсерлі айтқаны сонша, көртышқан сол заматта-ақ ғашық болды. Бірақ ол бұл жөнінде ләм-мим деп тіс жармады. Себебі ол өте ұстамды да салауатты мырза еді.

Көртышқан тақауда өз үйінен көрші тышқанның есігіне дейін жер асты көшесін қазды да, көршісі мен әсем қыз алаңқайда қанша серуендеймін десе де рүқсат берді. Көртышқанның бар айтқаны онда өліп жатқан құстан қорықпаңдар деген сөз болды. Бұл қауырсыны да, тұмсығы да бар нағыз

құстың өзі еді. Бейшара құс, сірә, үсіп өлсе керек. Қыз құсты қатты аяп кетті. Ала жаздай сан құбылтып әдемі ән салып берген сүйкімді құстарды қыз өте жақсы көретін еді. Бірақ көртышқан құсты мыртық аяғымен әрі ысырып таstadtы да:

– Енді ысқыра қоймас! Тықылдақ болып туу қандай қорлық! Әйтеуір, менің балаларымның ондай болмағанына құдайға шүкір. Торғайдың шықылықтаудан өзге білері бар ма? Үсіп өлмегенде нетсін!

– Иә, иә, сөзіңіз ақиқат. Даналық сөзді тыңдау да ғанибет, – деді көршісі. – Сол шықылықтағаннан не пайда! Қыста аяз бен аштыққа ұрындырады. Өзге не берер дейсің. Мен басқа жақсылығын көріп тұрғаным жоқ!

Түйме қыз жұмған аузын ашпады. Тек көртышқан мен кемпір тышқан теріс айналған кезде қыз құстың қауырсындарын олай-былай ысырып қойды да, еңкейіп барып, жабық тұрған көзінен сүйіп алды. «Бәлкім, жазда сондай гажап сайраған құстың тап өзі шығар! деп ойлады қыз. Сен мені қаншама қуанышқа кенелттің, сүйікті де сұлу құс!»

Көртышқан інінің төбесіндегі саңылауды тағы да тығындау таstadtы да, қыз бен кемпірді шығарып салды. Бірақ қыз түні бойы кірпік ілмеді. Ол төсегінен тұрып алды да, құрғақ қылтанақтан үлкен әдемі кілем тоқыды. Сосын оны жер асты жолына алып барып өлген құсты орап таstadtы. Содан кейін тышқанның үйінен құстың мамығын тауып алды да, сызды жерде жатқанда жылылау болсын – деп қарлығашты қымтап қойды.

Қош бол, сүйкімді құсым, – деді Түйме қыз. – Қош! Ағаш атаулы жап-жасыл болып, күн сондай жарқырап тұрған жаз айында әсем ән салып бергенің үшін рақмет саған!

Басын иіп құстың кеудесіне басты да, шоршып тұсті. Оның ішінде бірдеме дұрсілдеп тұрды. Бұл құстың жүргегі еді. Ол өлген жоқ еді. Суықтан жаны кетіп жатқан. Енді бойы жылынған соң жаны кірді.

Күзде қарлығаштар жылы жаққа ұшып кетеді. Егер бірлі-жарымы кешеуілдеп қалса суыққа шыдамай сіресіп құлап түседі де, жауған қардың астында қалады.

Үрейленген қыз қалш-қалш етеді. Өйткені құс өзімен салыстырғанда алып сияқты еді. Бірақ сонда да бар батылдығын жиып, қарлығашты қымтай тұсті. Сосын жүгіріп барды да, өзі көрпе орнына жамылып жүрген жалбызын әкелді де, қарлығаштың басына жапты.

Келер түні Түйме қыз ұрлана басып, тағы да қарлығашқа жетті. Ол кәдімгідей тіріліп қалыпты, бірақ түк әл-дәрмені жоқ екен. Шам орнына кішкентай кесектің сынығын ұстап, нақ алдында тұрған қызды көрейін – деп еді, көзін өзөр ашты.

– Мың мәртебе рақмет саған, сүйкімді кішкентай қыз! – деді әлжуаз қарлығаш. Мен сондай жақсы жылындым. Енді көп ұзамай-ақ оңалармын.

Сосын тағы да күн көзіне ұшып шығамын.

– Ах, – деді қыз, – қар жауып тұр, күн өте сұық! Одан да жылы орныңан қозғалма, керегінді мен әкеліп тұрайын.

Түйме қыз оған гүл жапырақшасына құйып су да әкеліп берді. Суды ішіп алғаннан кейін қарлығаш өзінің қанатын бұтаға қалай соғып жарақаттап алғанын, сондықтан өзге қарлығаштармен бірге жылы жаққа ұшып кете алмағанын, сол құлаған күйі жатып қалғанын айтып берді. Ол одан арғысын есіне түсіре алмады. Тап бұл жерге қалай келгенін де білмейтін.

Қарлығаш осы жерде қыстап шықты. Ал Түйме қыз оны күтумен болды. Мұны көртышқан да, сұр тышқан да сезбеді. Олардың құсты өлердей жек көретінін білесіндер ғой.

Көктем келіп күн жылынған соң, қарлығаш та қызben қоштасты. Түйме қыз ол ұшып шығу үшін көртышқан тескен саңылауды ашып берді.

Күн жарқырап тұр еді. Қарлығаш қыздан: «Менімен бірге ұшқын қелмей ме, – деп сұрады. – Үшамын десен мін, арқама. Жасыл орманға тартып отырамыз!»

Бірақ Түйме қыз сұр тышқанды тастанап кеткісі қелмеді. Өйтсе ол көрі тышқанның қатты күйінетінін жақсы білетін.

– Жоқ, олай етуге болмайды! – деді қыз қарлығашқа.

– Қош, қош бол, сүйкімді құрттай қыз, – деді де қарлығаш күнге қарай самғап ұша жөнелді.

Түйме қыз ол ұшып кеткен жаққа телміріп қараған күйі қалды. Оның көзін жас торлады. Ол мұсәпір болған құсқа әбден бауыр басып кеткен еді. Қарлығаш: «Убей-бит, үбей-бит!» – деп шықылықтап қоштасты да, жасыл орманға сіңіп кетті.

Қыз қатты мұнайды. Оның күн көзіне шығуына мұлде рұқсат бермеді. Ал егістікке жүп-жуан масақты егін қаптап шықты. Бұл бейшара қыз үшін мұлгіген қалың орманнан бір де кем емес еді.

– Жазда енді сен өзіне жасау өзірлеуің керек! – деді оған сұр тышқан.

Сөйтсе барқыт тон киген бай көршісі қызға құда түсіпті.

– Сенің бар керегің жеткілікті болуы тиіс, ал сосын көртышқанға күйеуге шықсаң жоқшылық деген түсіңде де кірмес!

Содан бастап қыз бейбақ ертеден қара кешке дейін жіп иіретін болды. Ал кемпір тышқан төрт бірдей өрмекшіні жалдалап, күні-түні өрмек тоқыды.

Көртышқан сұр тышқанның үйінен шықпайтын болды. Әр кеш сайын келіп айтатыны бір-ақ әңгіме жақында жаз да аяқталады. Күн де жерді қазіргідей

шылжырмайтын болады. Әйтпесе жер тастай қатып қалды. Біз де сол кезде тойымызды жасаймыз. Бірақ қыз түк те қуанған жоқ. Оған енжар соқыр тышқан мұлде ұнамайтын. Түйме қыз әр күн сайын күн шығарда және күн батарда тышқанның інінің алдына келіп тұратын. Кейде жел тербеген масақтар басын ііп шайқалған кезде, Түйме қыз да алақандай аспанды көріп үлгеретін. «Дала қандай жап-жарық, қандай тамаша!» – деп ойлады қыз. Сөйтті де қарлығашты есіне алды. Оның қарлығашты көріп, кездескісі келіп кетті. Бірақ төңіректе қарлығаш көрінбеді. Ол, сірә, сонау алыста, жасыл орманның ішінде ұшып жүрген шығар – деп ойлады қыз.

Күзге салым Түйме қыз бар жасауын әзірлеп болды.

– Енді бір айдан кейін тойың болады! – деді қызға сүр тышқан. Бірақ қыз жылап жіберді де, керенау көртышқанға тигісі келмейтінін айтты.

– Қой, бос сөздің керегі не! – деді кемпір тышқан. Қиқарланба. Әйтпесе тістеп аламын, көрдің бе, менің аппақ тістерімнің қандай өткір екенін? Сенің күйеуін тамаша жан. Оның тонындағы барқыт тон тіпті корольдің әйелінде де жоқ! Әрі ас үйі де, ұрасы да азыққа толы! Мұндай күйеу тапқаның үшін тәңірге тәуба қыл!

Сөйтіп той болатын күн де жетті. Көртышқан қызды алып кетуге келді. Енді көртышқанға ілесіп соның ініне барып, ешқашан күн көзіне шықпай, терең жер астында өмір сүруі тиіс. Өйткені көртышқанның күн сәулесінен жек көретіні жоқ. Ал бейшара болған тырнақтай қызға қып-қызыл Құнмен біржола қоштасу қандай қыын! Сүр тышқанның үйінде жүргенде арагідік болса да күн көзіне шығып тұрушы еді.

Түйме қыз құнгеле соңғы рет қарап алу үшін сыртқа шықты. Егінді де жиып алып кетіпти. Баяғыдағы жерде сидиып-сидиып қураған сабан ғана көрінеді. Қыз іннің аузынан әрірек барды да, күнге қол созды.

– Қош, жарық күнім, қош бол!

Сосын нақ жанында өсіп тұрған кішкентай қызыл гүлді құшақтап алып, оған:

– Егер көре қалсаң сол бір сүйкімді қарлығашқа мен үшін басынды иші, – деп өтінді.

– Үбей-бит, үбей-бит! – деп шықылықтаған таныс дауыс естілді кенет тас төбeden.

Түйме қыз басын көтеріп еді, тап қасынан ұшып өтіп бара жатқан қарлығашты көрді. Қызды қарлығаш та көрді, қатты қуанып кетті. Ал Түйме қыз тіпті жылап жіберді. Сосын қарлығашқа өзінің жексүрын көртышқанға тиіп, ешқашан күн түспейтін терең жер астында өмір сүргісі келмейтінін айттып берді.

– Енді көп ұзамай қаһарлы қыс қеледі, – деді қарлығаш. – Мен түу алыстағы жылды жаққа ұшып кетемін. Менімен бірге ұшып кеткің келе ме? Онда сен

менің арқама мінесің. Тек өзінді мықтап байла. Сонда екеуіміз сиықсыз көртышқаннан алыс түү көк теңіздің арғы жағына, құні жарқырап тұрған жылы жаққа, үнемі тек жаз болып тұратын және ғажап гүлдер өсетін өлкеге ұшып жетеміз! Жүр, сүйкімді кішкентай қыз, менімен ұш! Қап-қараңғы, сұп-сұқ шұқырда жатқанымда мені өлімнен арашалап қалған едің, жүр!

– Жарайды, жақсы, мен ұшамын сенімен! – деді Түйме қыз. Сосын қарлығаштың арқасына мінді де, екі аяғын оның қанатына тіреп алды. Және өзін белдігімен қарлығаштың ең мықты бір қауырсынына таңып таstadtы.

Сол сол-ақ еken, қарлығаш аспанға оқтай атылып шықты да, қара орманның, көк теңіздің, қар басқан заңғар таулардың үстімен ұшып өтті. Аспанда өте сұық болады еken. Түйме қыз қарлығаштың жып-жылы мамығының ішіне тығылып алды. Тек жолшыбай кездескен кереметтерді көріп отыру үшін басын ғана қылтитып, жан-жағына қарап отырды.

Ақыры жылы жаққа да жетті! Бұл жердің құні де әлдеқайда жарық, аспаны да жоғары болады еken. Ал жыралар мен шарбақтардың жанында жап-жасыл және қара жүзім өсіп тұр. Бау толы піскен лимон мен апельсин, миртаның хош иісі мұрныңды жарады. Ал жол үстінде әп-әдемі балалар томпаң қағып, үлкен алабажақ көбелектерді қуалап жүр. Бірақ қарлығаш әрі қарай ұша берді, ұша берді. Негұрлым ұзаган сайын жер көркі де құлпыра тұсті. Әдемі көкпеңбек көлдің жағалауындағы бүп-бүйра жасыл желеktің оrtасында aқ мәрмәрдан салынған ескі сарай бар еken. Оның eңselі бағаналарына өрмелеп өскен жүзім ағашында шоқ-шоқ жүзім, ал одан сәл жоғарырақта, шатырдың астында қарлығаштың ұсы қөрінеді. Түйме қызды алып келген қарлығаштың ұсы да осында болып шықты.

– Міне, мынау менің үйім! – деді Қарлығаш. Ал сен төменнен бір таңдаған әсем гүліңді көрсет. Мен сені сонда алып барып отырғызайын. Сөйтіп, сен де тамаша өмір сүріп кетесің.

– Мен қандай қуаныштымын! – деді де тырнақтай қыз шаттана қол соғып жіберді.

Төменде үлкен-үлкен мәрмәр сынықтары жатқан. Осындағы бір бағананың жоғарғы жағы құлап түссе керек. Сол мәрмәр сынықтарының арасында ірі-ірі aқ гүлдер өсіп тұr еді. Қарлығаш төмен тұstі де, қызды әлгі гүлдердің ішіндегі eң ендісінің біріне отырғызды. Міне, керемет! Гүл қауызының нақ оrtасында аппақ хрустальдай жалт-жұлт еткен мөп-мөлдір кіп-кішкене адам отыр еді. Оның басындағы алтын тәжі көздің жауын алады. Ал арқасында жылтырақ канаты қөрінеді. Өзі Түйме қыздан үлкен де емес. Бұл эльф еді. Әр гүлдің өз эльфи болады. Ол қыз немесе ұл болуы ықтимал. Ал Түйме қыздың қасында отырған эльфтердің королі болатын.

– Ой, мынау қандай көркем! – деп сыйыр ете қалды Түйме қыз қарлығашқа.

Кішкентай король қарлығашты көргенде үрейі ұшты.

Ол да сондай нәзік те, кішкентай еді. Қарлығаш оған алып бәлекет сияқты

елестеді. Ал біздің тырнақтай қызымызды көргенде қуанышы қойнына сыймады. Ол нақ мынадай сүйкімді қызды өмірінде көрген емес! Ол басындағы тәжін шешіп алды да, Түйме қызға кигізді, оның атын сұрады. Сосын оның өзіне күйеуге шығып, эльфтер королінің зайыбы, яғни гүлдер падишасы болғысы келетін-келмейтінін білгісі келді. Міне, күйеу – деп «сыны айтса болар! Бақаның баласы немесе барқыт тонды көртышқан емес қой бұл! Қыз келісімін берді. Сол сол-ақ екен, әр гүлден ұлы бар, қызы бар бір-бір эльф ұшып шыға келді. Өздері сондай сүйкімді, қарасаң көз тоймайтын! Олардың бәрі де Түйме қызға құшақ-құшақ сыйлық алып келді. Солардың ішіндегі қызға ең ұнағаны жалтырауық шегірткенің қос қанаты еді. Оны қыздың арқасына орнатып беріп еді, енді гүлден гүлге ол да ұшып қона алатын болды. Қыздың қуанышында шек жоқ! Ал жоғарыда, ұясында жатқан қарлығаш та шамасы қелгенінше білген әнін айтумен отырды. Бірақ ол өте жабырқау еді. Себебі кішкентай қызды ол да өлердей жақсы көргендіктен ғұмыр бойы ажырағысы келмейтін.

– Енді бұдан былай сені ешкім де Түйме қыз – деп атамайды! – деді Эльф. – Ол ат саған лайық емес. Өйткені сен соншалық әдемісің! Біз сені Мая – деп атаймыз!

– Қош, қош бол! – деп сыйырлаған қарлығаш енді жылы жақтан сонау алыс Данияға сапар шекті. Өйткені оның Данияда бір үйдің терезесінің мандайшасында кіп-кішкентай ұясы болатын. Ал үй иесі оған неше түрлі ертегілер айтып беретін. Қарлығаш өзінің бар сырын сол адамға айтып беріпті. Ал біз бұл хикаяны сол ертегішіден естіп білдік.

ЖАБАЙЫ АҚҚУЛАР

Біздің жақта қыс түскен кезде қарлығаштар ұшып баратын сонау ит арқасы қияндағы бір елде король болыпты. Оның өндірдей он бір ұлы, Элиза деген жалғыз қызы бар еді. Ағалы-інілі он бір ханзада мектепте сабак алатын. Омырауларына жүлдyz тағып, белдеріне қылыш байлаپ жүретін. Алтын тақтаға алмас қаламмен жазатын. Бәрі де сабакқа жүйрік оқуға алғыр болушы еді. Ханзада екендіктері айтпай-ақ көрініп туратын. Орталарындағы жалғыз қарындасты Элиза айна шыныдан жасалған ұзын орындықта корольдіктің байлығының қақ жартысын беріп, сатып алған сурет кітапшаны тамашалап отыратын.

Ия, бұл балалардың тұрмысы жақсы-ақ еді! Бірақ бақыттары ұзаққа бармады...

Балалардың шешесі дүние салып, әкесі төсек жаңғыртты. Король бір залым әйелге үйленді де, ол жетім байғұстарды ит етінен де жек көретін болды. Мұны балалар келген күні-ақ байқады. Сарайда сауық-сайран болып, балалар балалығын жасап, бірі мейман, бірі қожайын боп ойнамақ еді. Мұндайда, олардан ешкім тәтті тағам мен отқа көмген алманы аямайтын, ал өгей шеше, оларға бір табақ құм салып берді де, тәттінің орнына соны жендер, осымен ойнаңдар! – деді.

Бір апта өтпей жатып, өгей шеше қаршадай Элизадан құтылғысы кеп деревнядағы қара шекпен шаруаның тәрбиесіне берді. Соң соң сорлы ханзадаларды король әкесіне жамандап-жамандап, ендігәрі көрмейтіндей етіп араздастырып қойды.

— Жоғалындар көзімнен! – деді, бір күні залым әйел. – Қаңқылдауға үні жоқ, қайғысыз өтер күні жоқ, қаңғыбас құс болындар, өз күндерінді өздерің көріндер.

Өгей шешенің қарғысы, әйтеуір, түгел орындала қойған жоқ, ханзадалар, шынында да, таңғажайып он бір жабайы аққудың кейпіне еніп, сарай терезесінен қиқуласып ұшып шықты да, орман тоғайдың үстімен өрлей самғап, алысқа сапар шекті.

Олар деревнядағы кішкентай үйдің терезесінен қиқуларап өткенде, әлі таң атып, құн шықпаған кез, қарындасты Элиза әлі шырт ұйқыдан оянбаған болатын. Аққулар шатырдың дәл төбесінен мойындарын созып, қанаттарын сымпылдатып, сұңқылдата дауыс қылып өтіп барады. Бірақ оларды көрген ешкім жоқ. Жігерлері құм болып, сорлы аққулар ұшып өтті. Олар қазбауыр бұлттармен жарыса, шырқау биікке көтеріліп, бір шеті сонау теңізге барып құлаған ұланғайыр қара орманға бет алды.

Шаруаның үйінде кішкентай Элиза жасыл жапырақтармен ғана ойнайтын, одан басқа ойыншығы да жоқ. Жапырақтың дәл ортасынан кішкентай ғана

тесік жасап, содан күн нұрына сығалап қараса, ағаларының жаудыраған көздері көз алдында тұратын тәрізді; күн нұрының ыстық лебі бетіне тиіп кетсе, ағалары бетінен сүйіп жатқандай сезінеді.

Күн артынан күн өтті, бір-бірінен аумайтын раушан гүлді самал жел желпіп өтсе, жапырақтары сыбдыр қағады: «Сендерден сұлу бар ма еken бұл жалғанда?» дейді, гүлге самал жел.

Раушан гүл басын шайқап: «Элиза бәрімізден де сұлу», – деді. Жексенбі күндері есік алдына шығып дүғалық оқыған кемпір көрсе, самал жел кітап бетін желпіп өтеді де:

— «Бұл жалғанда сендерден ақылды, сендерден ізгі кім бар?» – дейді ынтығып. «Элиза бәрімізден де ақылды, бәрімізден де ізгі», – дейді кітап, раушан гүл де, киелі кітап та әділінен қақ жарылып.

Сөйте-сөйте Элиза ақыры он бес жасқа толып, үйіне қайтты. Элизаның ай десе аузы бар, күн десе көзі бар асқан сұлу қыз болғанын көріп, өгей шешесінің іші өртеніп кете жаздады, оған әбден өшігіп алды. Өгей қызды да жабайы аққуға айналдырып жіберер еді, бірақ король өз қызын көрмек боп шақыртып қалғандықтан, өйтуге өгей шешенің батылы бармады.

Тіпті болмаған соң королева таңертең ертемен айналасына жайнаған қалы кілем, жұп-жұмсақ жолбарыс терілері төсөлген хауызға келді де, үш бақаны ұстап алып, тұмсықтарынан бір-бір сүйіп, біріншісіне былай деді:

— Элиза келіп суға түскен кезде төбесіне секіріп мініп ал, өзіңнен аумайтын

миғұла болсын! Ал, сен, – деді ол екінші бақаға, – Элизаның маңдайына секір, өзіңен аумайтын жексүрын болсын; сөйтсөн, оны туған әкесі де танымай қалады! Ал, сен, – деп сыйырлады ол үшінші бақаға, – тұп-тура жүргегіне секір, жүрттан асқан зұлым болсын да, сол зұлымдығынан өзі ғана қорлық көретін болсын!

Соны айтып ол бақаларды суға лақтырып жіберіп еді, судың беті жап-жасыл боп кетті. Содан кейін королева Элизаны шақырып, киімін шешіндірді де, суға тұс деп бұйырды. Элиза суға тұсіп еді, бір бақа шашына жабысты да, бір бақа маңдайына секірді, бір бақа қеудесіне қонып алды. Бірақ қыз осының бірде-бірін аңғарған жоқ; қыз хауыздан шыққанда, судың бетінде үш бірдей көкнэр гүлі қалқып жүрді. Олар Элизаның басы мен қеудесіне секірген үш бақа еді. Егер мыстан оларды тұмсықтарынан сүймегендеге, үшеуі де қып-қызыл раушан гүліне айналатын еді. Элизаға оның сиқыры дауа болмады, өйткені ол жүрегі ізгі, күнәдан пәк қыз болатын.

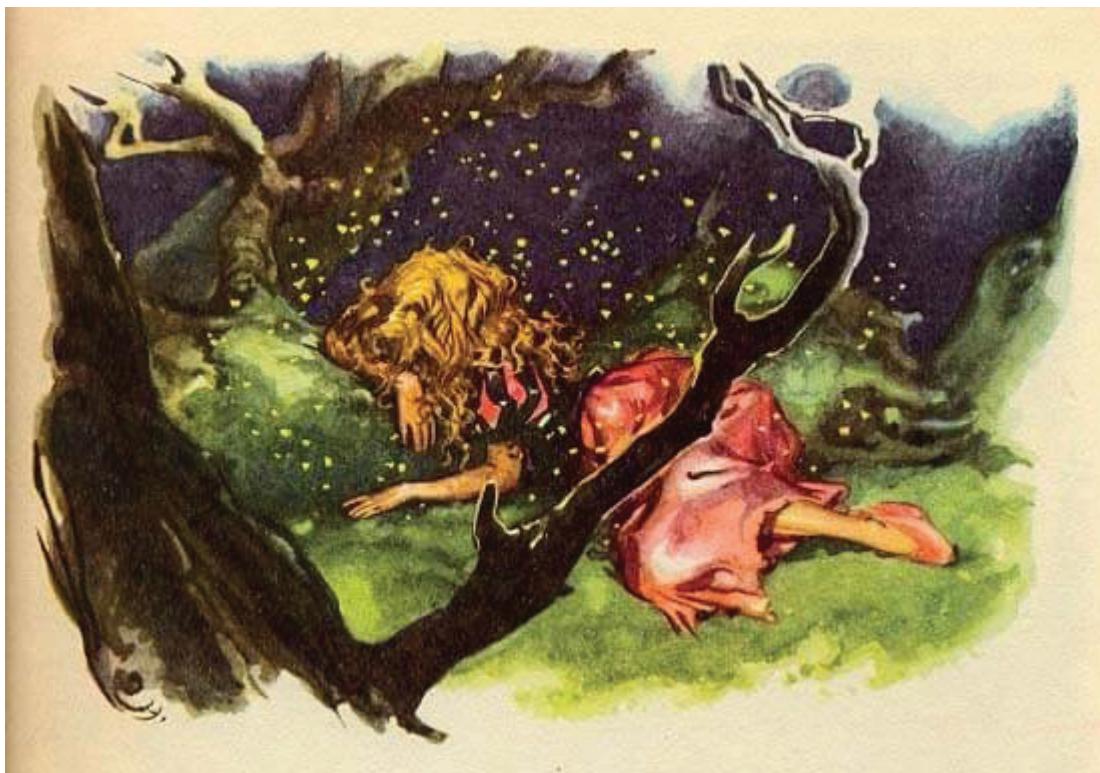
Мұны көріп, залым королева Элизаны грек жаңғағының майымен сылап, кіршіксіз аппақ тәнін қара қошқыл тұске енгізді де, жібектей қолаң шашын үйпа-түйпа ғып үйыстырып тастады. Асқан сұлу Элиза адам танымастай өзгерді. Корольдің өзі де көргенде шошып кетіп, бұл менің қызым емес деп, маңайына жолатпай қойды. Шынжырдағы иті мен бөлмесіне ұя салған қарлығаштан басқа оны жанды карға танымай қойды. Олардың қолынан не келсін, айтқанын кім елесін.

Элиза сорлы еңіреп жылап жіберді, есіне ел ақтап кеткен ағалары түсті. Ішіне шер толған соң, ешкімге білдірмей сарайдан шықты да, мидай дала, ми батпақты кешіп өтіп, күні бойы жүріп, алыстағы ит тұмсығы батпайтын қара орманды бетке алғып жүре берді, жүре берді. Қай арадан іздерін, қай өлкені кезерін білмесе де, сағынған бауырларымды қайтсем де табам, туған үй, өскен

босағасынан құғын көріп, қаңғып кеткен агаларыма қайтсем де жолығам деп, бекем бел буды.

Элиза орман ішіне кірісімен, қараңғы түсіп, сорлы қыз адасты да кетті. Соңан соң қыз жұмсақ мүктің үстіне бұк түсіп жата кетіп, тәнірісіне жалбарынды да, құлаған ағаштың түбіріне басын салды. Орман іші құлаққа ұрған танадай тып-тыныш. Шөптің үстінде адасып жүрген жұлдыздай жүздеген жалтырауық қоныздар өріп жүр. Элиза бір бұтақты сілкіп қалып еді, самсаған от үшқындарындей жерге шашырап тұсті.

Элиза тұн баласы түсінде өзінің бауырларын көріп шықты. Бәрі де баяғы бұл еken дейді, у-шу бол асыр салып жүр. Алтын тақтаға алмас қаламмен жазу жазып, корольдіктің тең жартысын беріп сатып алған сурет кітапшаларды тамашалап отыр еken дейді. Бірақ олар бұрынғыдай өріп пен дөңгелек бірдемелерді текке шимайламай, бастарынан өткен хикаяларын, көрген азабын бірін қалдырмastaн біr-bіrіne баяндап отыр еken дейді. Ал кітаптағы суреттердің бәрі – жанды сурет, жанды мақлұқат еken дейді. Құстар кәдімгідей сайрап, адамдар кітап бетінен кәдімгідей секіріп жерге түсіп, Элизамен, оның бауырларымен кәдімгідей тілге келеді еken дейді. Элиза кітап паraқтарын аударған сайын басқа беттегілермен былығып кетпес үшін, суреттердің бәрі секіріп-секіріп өз орындарына тұра-тұра қалады еken дейді.

Элиза үйқысынан оянғанда, күн арқан бойы көтеріліп қалыпты. Күннің көзін қоп-қою жасыл жапырақтар тасалап көрсетпейді, бірақ оның нәзік нұрлары алтын торғындаі сәуле шашып, шынар биік зәулім ағаштардың ұшар басына өрмелеп шығыпты. Көгал, жасыл жапырақ хош иісін шашып, құйтақандай құстар Элизаны төніректеп ұшып-қонып жүр, иығына келіп, қонғысы да

келетін тәрізді. Су сылдырын құлағы шалды. Сан бұлақ сынғырлай келіп тоғысып, тубі қайран құміс құм тамаша бір хауызға сایыпты. Ия, айналасын қалың бұта-шілік басып кетіпті. Бірақ бір тұсынан еліктер суатқа баратын соқпақ салып алған екен. Элиза сол соқпақпен суат басына келді. Суының мөлдірлігі сондай, егер де самал жел ағаш пен бұтандың, қамыс пен құрақтың су бетіндегі сәулесін шымшылап тербетіп тұрмағанда, ұлы суретшінің қолынан шыққан ғажайып көрініс деп қалуға болар еді. Шұғыламен шағылысып, көлеңкеге қымсына бой тасалаған әр жапырақ айнадай жарқыраған айдын көлдің бетінен, алақанға салғандай айқын көрініп тұр.

Су бетінен өзінің жүзін көргенде, Элиза селк етіп шошып кетті. Бет-аузы қара қожалақ, адам танығысыз бір жексүрын боп кетіпті. Бірақ көз жасындағ мөлдір сумен беті-қолын шайып жіберіп еді, баяғы уыздай аппақ тәні қайтадан жарқырап шыға келді. Мұны көріп Элиза түгел шешінді де, сап-салқын меруерт суга шомылып алды. Дүниеде теңдесі жоқ асқан сұлу король қызының кейпіне қайта тұсті.

Жуынып, киініп, таранып-сыланып болғаннан кейін, ол сылдырап аққан бұлаққа келді. Оның мөп-мөлдір тап-таза суынан қос уыстап қанып ішті де, орман ішімен басы ауған жағына жүре берді. Бар арманы – бауырларын көру. Піскен жемістен иілген жабайы алма ағашын көріп, Элиза жүрек жалғап алды да, еңкейген бұтақтарына таяныш қойып, орман қойнауына жол тартты. Айналасы тым-тырыс, тып-тыныш, қыздың өз аяғының тықыры, қу шөптің сыйбыры ғана естіледі. Осынау меніреу орман түкпіріне бірде-бір жан тұмсығын сұқпайды екен, құннің көзі түсетін бірде-бір саңылау болмайды екен. Тұп-тұзу зәулім ағаштар биік аспанға бойлап барып, сонау ұшар басына таянғанда бәрі бірігіп тұтасып кеткен тәрізді. Элиза ілгері жаққа көз жіберіп, самсаپ тұрған, ит тұмсығы батпайтын қалың ағашты көрді. Қыз басына еш уақытта дәл мұндай жалғыздық, дәл мұндай шарасыздық түсіп көрген жоқ еді.

Тұн деген де көзге түртсе көргісіз. Мұк бетінде жорғалаған жалтырауық қоңыздар да көрінбейді. Діңкесі құрып, бұк түсіп жата кетіп еді, кенет бұталардың арасынан біреу өзін мұсіркей қарап тұрғандай сезінді, жапырақтар тасасынан кіп-кішкентай ақ қанатты періштерлер сығалап тұрғандай. Таңертең үйқыдан оянғанында осыны өңінде көргенін, немесе түсінде көргенін айыра алмай қалды.

Элиза орманга бойлап ене берді. Бір кезде қолында кәрзенкесі бар бір кемпір жолықты.

Кәрзенкеде бүлдіргені бар еken, кемпір одан қызға ауыз тигізді. Қыз кемпірден осы арамен он бір ханзада өтпеді ме деп сұрады.

— Жоқ, — деді кемпір. — Ондайды көрген жоқпын. Ал бірақ кеше анау өзеннің бойымен төбесінде алтын тәжі бар он бір аққудың жүзіп бара жатқанын көргем. Солай деді де, ол Элизаны биік жардың жағасына ертіп апарды.

Өзеннің екі жағасы да үйиса біткен қалың жыныс қара орман еken, бір-біrine күшақ жайып қол созған бауырлардай, бұтағы мен бұтағы, жапырағы мен жапырағы жең ұшынан жалғасып, айқаса өріліп қапты. Ал екеуі екі жағада өскен ағаштардың өздері де бір-біrine ынтыға үмсынысқаны сонша, бұтақтары мен жапырақтары жамыраса алмаған соң, тамырларын созысып, сол бір орман тамырлары арман күшімен жер бетінен көтеріліп барып, бір-бірімен қауышып, өзенге өткел болып тұr.

Кемпірмен қоштасқаннан кейін Элиза өзеннің ашық теңізге құятын сағасына барды.

Сөйтіп жас қыз шетсіз-шексіз ғаламат көк теңізге кезікті. Бірақ оның айдынында желкенді қайық та, жел қайық та көрінбейді. Арғы бетке қалай өтпек? Жаға толы малта тас. Теңіз бұл тастарды әбден майдалап, тегістеп, жалтыратып, жұмырлаған соң ғана жағаға шығарып тастаған. Теңіздің тұңғиық түбінен толқынмен сыртқа тепкен заттардың бәрі де шыны да, темір де, қопарылған қой тас та теңіз толқынында шебер қолынан өткен. Ал су дегенің сұлу қыздың алақанынан да жұмсақ.

Осының, бәрі Элизаға мынадай ой туғызды. «Толқын артынан толқын ұрып, тынымсыз тіршілік таудай тастарды да жұмырлап жонып шығарады. Мен де солай тынымсыз еңбек етейінші! Ұлағат ұстаздығың үшін мың да бір рақмет саған мөлдір су, асау толқын; қаны бірге бауырларыма қашан да болса бір жеткізерсіндер – деп сендім саған, қасиетті көк толқын!»

Жағаға шылаумен бірге ағын айдал әкелген аққудың он бір қауырсынын көріп, жас сұлу оларды бір шок гүлдей буып алды. Тамған жас па, мөлдір шық па, қауырсында мөлдір моншақтар мөлт-мөлт жаудырайды! Теңіз жағасында тірі жан көрінбейді, меніреу тыныштық басқан. Бірақ жас сұлудың көңілі құлазыр емес: теңіз айдыны сағатына сан құбылып, дөңбекшіп жатыр, көкорай шалғын шалқар көлде жыл он екі айда бір көздеспейтін ғажайып құбылыстар осынау көк теңіздің айдынында асыр салып, арпалысып жатыр. Қабартқан қара бұлттар аспанға ойнақшып шықса, омырау толқынды ожар теңіз де тұнере қалып: «долылық менің де қолымнан келеді!» дегендей, ақ көбігі аспанға шапшып бұрқанып, буырқанып, жолбарысша атылады; ақ шаңқан қанаттарын көсіле керіп қазбауыр қызғылттым бұлттар шықса, аспан шайдай ашылып, жер-жаян жадырап қалса, жел де тынып, толқын да тыныс алып, теңіз беті раушан гүлдің, көгілдір көлеңкелі қызғылт шашағындай жайнап шыға келеді. Біресе ақтаңдақтанып, біресе жасыл зер жамылып, алыстан момақан көрінгенімен, жеңіл қанат желпіме толқындар жағаға ұрып, ұйқыдағы сәбидің қеудесіндей бір көтеріліп, бір басылып жатады.

Күн ұясына бата бергенде, Элиза легімен ұшып келе жатқан алтын тәжді бір топ аққуды көрді. Олардың саны аттай он бір екен. Ұзын мойындарын ұмтыла созып, бірінің артынан бірі аспанға тартқан ақ жібек арқандай жұбын жазбастан тізіле ұшып келеді. Оларды көріп, Элиза биік жарқабаққа жүгіріп шықты да, бұтанаң түбіне жасырына қойды. Ал он бір аққу аппақ алып қанаттары сымпылдан, қыздың маңайына келіп қона бастады.

Күн ұясына батқан кезде ақкулар қанаттарын сыптырып тастанап, ғажайып сымбатты он бір ханзада болып шыға келді. Қыз бауырларын бірден танып, қуанғаннан айқайлап, орнынан атып тұрды. Қаншама өзгергенімен қандас бауырын қарындас жүрегі жаза баспай таниды ғой. Қыз құшағын жая ұмтылды да, әрқайсысының атын атап шақырып, құшақтап тұрып беттерінен сүйе берді, сүйе берді. Қарындастары бой жетіп, ажар-көркі адам таң қаларлықтай құлпырып кеткенімен, агаларының көзіне оттай басылды. Біресе жыласып, біресе күлісіп, өгей шешесінің өлгенше ұмытылmas зұлымдығын айтЫП, мауқын басысты.

— Ағалы-інілі он бір ұл, — деді ең үлкені, — күні бойы жабайы ақку болып ұшып жүреміз де, күн ұясына батқан соң, қайтадан адам қалпына келеміз. Сондықтан күн батар шақта аяғымыз жер басып тұруы керек. Бұлттан биік аспанда ұшып бара жатып, адам қалпына келе қалсақ, сонау зәулім биіктен зымырап құлап тұсер едік. Біз бұл арада емес, теңіздің арғы бетіндегі ғажайып бір елде тұрамыз. Бірақ ол жерге жету үшін көк теңізді көктей өту керек, ал арада қонақтайтын құйтақандай арал да жоқ. Тек теңіздің дәл ортасында судан төбесі сәл ғана шығып тұрган жалғыз жартас бар. Соның үстінде ғана қысылып-қымтырылып дем алғып, әл жинауымызға болады. Теңіз бетінде дауыл тұрган кезде, асай толқынның ақ көбігі төбемізде ойнайды, бірақ тарыққанда тас діңгек кездестіргені үшін, тағдырға сонда да рақмет айтамыз. Онда біз адам кейіпінде түнейміз. Сол жартас болмаса, туған жерге еш уақытта келе алмаған болар едік. Біз мұнда құннің ең ұзақ кезінде жылына

бір-ақ рет келіп кетеміз. Осында он бір күн, он бір түн боламыз. Көбіне анау қалың орманның үстінде ұшып жүреміз. Ол арадан өзіміз туып-өсken, қазір әкеміз тұратын алтын сарай, қасында жан анамыз көмілген сонау шіркеудің, мұнарасы да ап-айқын көрінеді. Туған жердің әр бұтасы, әр талы көзімізге оттай басылады, сонау кең жазықта, баяғы біздің бала кезіміздегідей, жабайы жылқылар жөңкіліп жүр, көміршілер бәз-баяғы сүйікті әндерін әлі шырқайды; бір кезде біз сол әннің ырғағымен асыр салып би билеуші едік-ау! Қайран дүние, туған жер, ет жүректі елжіретіп өзіне тартады да тұрады! Қалқам қарындасым, сені де біз осынау туған жерде жолықтырып отырған жоқпыш ба? Біз мұнда енді екі күн боламыз да, амал жоқ, арғы бетінде жат та болса жақын тартып, бауыр басқан өгей елі бар көк теңізден әрі асамыз. Бірақ сені ertіp кете алмаймыз. Ол үшін кемеміз де, қайығымыз да жоқ.

— Сендерді адам кейпінен айырған сиқыр күшін қалай қайтарсам екен! – деп қарындасы агаларынан қайта-қайта ақыл сұрайды.

Олар түні бойы сыр шертісіп, тан алдында ғана көздерін ілді.

Элиза аққу қанатының сымпылынан оянып кетті.

Агалары күс қалпына қайта түсіп, орағыта ұшып, біртіндеп биіктеп көк аспанға көтеріліп барады екен; көп ұзамай олар да көз ұшынан ғайып болды. Элизаның қасында кенже ағасы ғана қалды. Ақку қарындасының тізесіне басып сүйеп еркелеп жатыр. Элиза оны алақанымен сипап, аппақ қауырсының қолымен жұмсақ тарайды. Ұзақ күнді екеуі бірге өткізді. Күн бата басқалары да келіп жетті, күн ұясына енген кезде адам кейпіне қайта оралды.

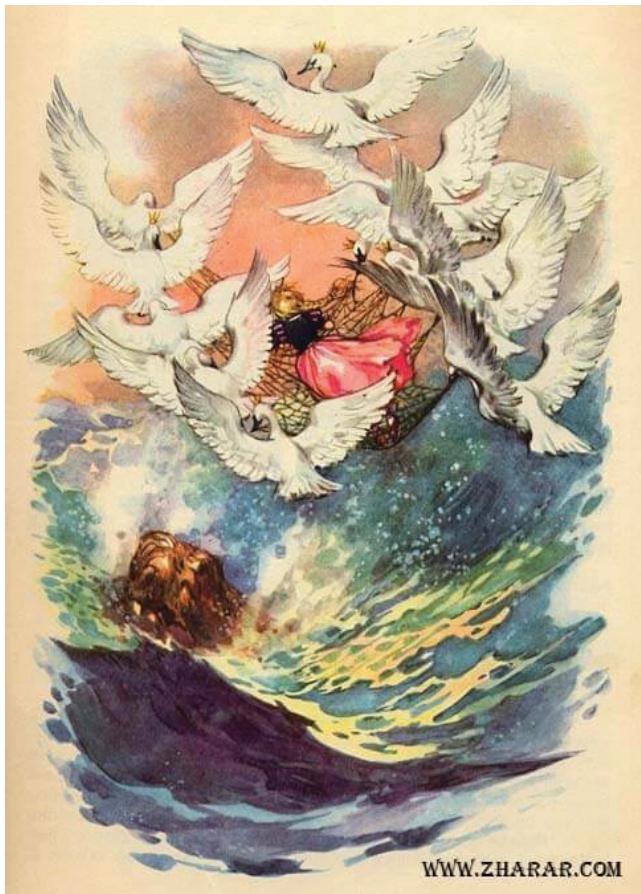

Ертең осы арадан ұзақ сапарға аттанамыз да, келер жылға дейін келе алмаймыз, – деді кенже ағасы. Бірақ сені тастан ешқайда да кетпейміз. Бізben бірге ұшуға жүрексінбейсің бе? Қазір осынау адам қалпында тұрганымда сені осынау қара орманның о шетінен бұшетіне дейін көтеріп апаруға күшім кеміл жетеді. Ендеше, бәріміз жиналып бір сені теңіздің арғы бетіне ұшырып апаруға әліміз келмей ме?

— Қалдырмандар мені, ала кетіндер! – деп зар жылады Элиза.

Тұні бойы олар жас тал мен қоғажайдан тор тоқыды. Тор әрі үлкен, әрі мықты болып шықты. Элиза соның үстіне жатты. Күн шыға ағалары жабайы аққуға айналып, торды шырт үйқыда жатқан сүйікті қарындасымен қоса тұмсықтарымен көтеріп алып, ұлпа бұлтпен жарыса ұша жөнелді. Күннің көзі бетіне түсетін болғасын, бір аққу оны қанатымен көлегейлеп төбесінде ұшып отырды.

Элиза үйқысынан оянған кезде, олар жағалаудан әлдеқайда алыстап кеткен. Әлі де түс көріп жатқан тәрізді, теңіздің үстіменен зәулім биікте самғап ұшу оған ғажайып қызық болып көрінді. Қойнында сабағымен бір буда қызыл бүлдірген мен қамыстың қант татитын тәтті сүйрігі жатыр екен. Оның бәрін теріп әкеп, жанына дайындал қойған кенже ағасы. Дәл төбесінде күнге қанатын қалқан қылып ұшып келе жатқан да сол екенін біліп, Элиза оған рақмет айтЫп, жаудыр көзімен жымия бір қарап қойды.

Ақкулардың биік үшқаны сонша, тіпті теңізде алғаш кездескен дәу кеменің өзі сонау төмендегі көк толқында жүзіп бара жатқан ақ шағаладай ғана боп көрінді. Арт жақтарында асқар алып биік таудай боп дәу бұлт еріп келе жатыр еken. Элиза оның бетінен өзі мен он бір ағасының ғажайып үлкен көлеңкесін көріп қайран қалды. Не деген ғаламат! Бұдан асқан ғажайыпты өмірінде ешкім де еш уақытта кездестірмеген болар! Бірақ күн неғұрлым тас төбеге көтерілген сайын, бұлттар да аккулардан бірте-бірте кейінде, әрі-беріден соң, көз ұшынан қарасы үзіліп ғайып болды.

Ақкулар садақтың сүр жебесіндей зуылдап күні бойы ұшты, бірақ бұрынғы қарқын жоқ. Өйткені қарындастары бар ғой көтерген! Күн батуға айналды. Қарсыдан сүйк жел соқты! Элиза жүрегі дүрс-дүрс соғып, күннен көз айырмады. Өйткені күн ұясына еңкейіп қалса да, теңіздің ортасындағы жалғыз жартас әлі көрінбеген еді. Бір кезде ақкулардың қанаттарын жанталаса сабалап, азапқа түсे бастағанын байқады. «Қап, олар менің ғана кінәмнан тезірек ұша алмай келе жатыр-ау, – деп өкінді Элиза, күн батып кетсе бәрі де адам кейпіне қайта келіп, теңізге құлап түгел қырылады-ау!» Қара бұлт та түнеріп таяп қалды. Жел барған сайын екіленіп, дауыл шақырады. Қара бұлттар қатпарлана ұйысып, жан түршігерлік қорғасын жота боп, көлденең жатып алды да, аспан көкті айнала қоршап, торлана бастады. Нажағай үстінен шатырлап, жалт-жұлт етіп асыр салды. Шалқар теңізде жалғыз жартас әлі көрінбейді.

Әне, күн барып көк теңізге қонақтай бастады. Элизаның жүрегі алқымына тығызып, алып-ұшып барады. Кенет ақкулар жан түршігер жылдамдықпен төмен құлдырай жөнелді. Құлап бара жатыр ма деп ойлап еді қыз, жоқ құлағаны емес, құлдырағаны еken. Әлі ұшып барады. Күн көк теңізге белуарынан батқан кезде, Элиза сонау төменде тұмсығын судан шығарып тұрған итбалықтай ғана кішкентай тас діңгекті көзі шалды. Күн әй-түйге қаратпай сөніп барады, әне, одан жұлдыздай ғана жұқана қалды. Бірақ ақкулар да бұл кезде тасқа жетіп, қонып үлгерді. Дәл сол сәтті күткендей, жанып біткен қағаздай болып күн де сөнді. Элиза өзін қоршай қаумаласқан бауырларын көрді. Үй орнындағы ғана тас діңгектің төбесінен әзер сыйып, қол ұстасып құлап кетпей әзер тұр. Буырқанған көк теңіз ашулы басын тасқа соғып, жынын шашыратып нөсер боп төгіледі. Жарқ-жұрқ еткен нажағайдан аспан әлемін өрт жайлап кеткендей, күн дамылсыз күркіреп, шатыр-шұтыр етіп тур. Он бір аға, жалғыз қарындағы қолдарынан ұстасып, дұғалық оқиды, содан жанға дәт, бойға қуат тапқандай болады.

Таң ата дауыл басылып, аспан шайдай ашылды.

Күн шыға аққулар Элизаны көтеріп арман асты. Теңіздің ашуы әлі басыла қоймаған, олар зәулім биіктен көк жасыл теңіз толқынының жал-жал боп жөңкілген лек-лек ағынын көрді. Теңіз айдынына ақ қанатты аққулар қаптап кеткен секілді.

Күн арқан бойы көтерілген кездे Элиза қарсы алдынан төбесін мәңгі кар басқан асқар биік таулары бар, аспанда қалықтап бара жатқандай мизам-шуақ бір елді көрді. Биік таулардың ортасында айналасын тұп-тұзу мәнерлі мөлдір діңгектер қоршаған зәулім сарай тур. Етегінде құрма ағаштары мен ұлкендігі диірменнің доңғалағындағы керемет гүлдер өскен. Элиза баар жеріміз осы ма деп сұрап еді, ақкулар: «Жоқ, бұл Фата-Моргананың қазбауыр бұлттан биікке салған, мәңгілік құбылып тұратын сиқырлы сарайы, оған әлі еш пенде басын сұғып көрген емес», – деп жауап берді. Элиза сарайға енді бір көз тастап еді, жаңағы тұрған сарай да, тау-тас та, орман-ну, өзен-су да быт-шыт боп, көзді ашып-жүмғанша төмен құлады да, орнына биік мұнара, үшкіл сүйір терезелері бар, бір-бірінен аумайтын, таңғажайып жиырма шіркеу пайда болды. Қызы күніренген орган дауысын да естідім деп ойлап еді, ол құркіреген көкжал теңіздің өзі екен. Шіркеу де енді таяп қалған тәрізденіп еді, кенет ол қаптаған кемесі бар теңіз әскеріне айналып кетті. Кемелер аққулардың бауырына тақап қалғанда, Элиза үңіле қараса, кеме деп келе жатқаны теңіз бетінде жөңкілген тұман екен. Бір ғажаптан соң бір ғажапқа қайран қалып отырғанда, ақыры сарғайта күттірғен жер жиегі қарсы алдарынан саз беріп, қылаң ете қалды. Элиза ғажайып тауларды, жаңғақты самырсын ормандарын, шаһарлар мен сарайларды көрді. Екінді кезінде аққулар қарындастын ұлкен

ұнгірдің аузындағы жартасқа апарып қондырды. Ұнгірдің алды көкорай шырмауықтардан көрінбей, түкті кілем тәрізді құлпырып тұр.

— Мына жерде, түсінде не ғажап көрер екенсің, байқайық, – деді кенже ағасы, қарындасына жатар орын көрсетіп.

— Әттең, түсімде сендердің сиқырларынды қайтаратын дәру ойлап тапсам ғой, – деді ол; сол ой басынан айналшықтап шықпай қойды.

Элиза дүғалық оқып, тәңірісіне жалына берді, көзі ұйқыға кетсе де, аузы дұға оқып жатты. Түсінде ол зәулім биікке көтеріліп, бұлттан әрі асып, сиқырлы Фата-Морғана сарайына самғап кеткен екен дейді. Оны сарай иесі ақ қанатты періштенің өзі шығып қарсы алышты, өзі аузынан күн көрінген, бетінен иманы төгілген аса инабатты әйел екен, бірақ бір ғажабы, меніреу орманда кездесіп, Элизага бұлдірген берген, алтын тәжді аққуларды көрген сонау кемпірден айнымайды да, аумайды.

— Сенің ағаларынды құтқарудың амалы бар, – дейді періште, – бірақ оған ерлігің мен қайсарлығың жетер ме екен? Су сенің қолыңдан әлдеқайда жұмсақ болса да, қой тастарды жұмырлап, жылтыратып шығарады. Бірақ оның қолы ауырмайды ғой, сенің қолың қалай шыдар екен? Судың жүрегі жоқ, сенің жүрегің бар, ол үрэй мен азаптан қан қақсамаса не қылсын. Мениң қолымдағы ойбай-жапырақты көріп тұрсың ба? Сенің ұнгіріңнің маңында мұндай қалақай толып жатыр. Қалақайдың дәл осындей түрі мен молада өсетін түрі ғана саған керек боп қалуы мүмкін, осыны мықтап есте сақта! Қолынды шағып әбден күлдіретіп, жанынды қоярға жер таппасаң да, осы қалақайды қолмен

отап, аяғынмен тапап, әбден езесің де, соның талшығынан жіп иіресің. Одан ұзын жеңді он бір сауыт тоқып, аққуларға кигізе қоясың. Сиқырлы дуа сонда ғана күшін жояды. Бірақ есінде болсын, ісінді бастағаннан қашан соңғы жібін өткізгенге дейін, арада неше жыл өтсе де, аузыңнан бір сөз шықпауы керек. Аузыңнан шыққан жалғыз соз ағаларыңың жүргегіне өткір қанжар бол қадалады. Олардың жаны сенің тіліңнің ұшында тұрады! Еш уақытта есінен шығарушы болма! – деп, ақ қанатты періште оның қолына ұстап тұрған қалақайын баса қойды.

Элиза қолын отқа қарып алғандай керемет ашып кеткен соң, үйқысынан шошып оянды. Таң атып, күн шығып қалған екен, қасында түсінде көргенінен айны қатесі жоқ ойбай-жапырақ жатыр. Элиза қуанғаннан ұшып тұрып, бірден іске кірісү үшін, үңгірден тысқа шықты.

Ол оттай қарып, тікенектей жабысып, нәзік қолдарын қанды ірің қылып осқылаған ойбай-жапырақты өршелене жұла берді, жұла берді.

«Сүйікті он бір ағамды құтқарсам арманым жоқ!» – деп, содан басқа еш нәрсені ойламай, дызылдатқан көк тікенге қайсарлықпен төзіп бақты. Соңан соң ойбай-жапырақты жалаңақ табанына салып, әбден езгілеп, жасыл талшығын суыртпақтап ала берді, ала берді.

Күн бата қайтып оралған ағалары жалғыз қарындастының сақау боп қалғанын көргенде қатты састы. Алдымен өгей шешелері оны да сиқырлап қойды ма – деп ойлап еді. Бірақ Элизаның қолдарындағы қанды жараны көріп, өздерін құтқару үшін сақау боп жүргенін бірден аңғарды. Кенже ағасы мұны көргенде, еніреп жылап қоя берді. Оның көз жасы тамған жердің күлдіреген жарасы бірден ғайып боп, дызылдауы да тоқтай қалды.

Қыз көз ілмей, дым сызбай, тұнімен дамыл тапқан жоқ, туған бауырларын тезірек сиқыр тұтқынынан босатып алуды ғана ойлады. Келесі күні аққулар ұшып кеткен соң, жалғыздан жалғыз отырып, тан атқаннан күн батқанша тағы да қолы дамыл тапқан жоқ. «Күн дегенін мұншама қысқа болар ма?» – деді ол өмірінде бірінші рет. Бір сауытты әзірлеп, екіншісіне енді кірісем дегендे тау арасын аңшылардың кернейі басына көтерді. Элизаның қорыққаннан жүргегі жарылып кете жаздады. Керней даусы бірте-бірте жақындал, иттердің абалаганына дейін естіле бастады. Қыз орнынан атып тұрып, үңгірге жып етіп кірді де, жинаған ойбай-жапырағының бәрін бір бау ғып буып, өзі соның үстіне отыра қойды.

Дәл сол сәтте бұта арасынан бір дәу тазы атып шығып, оның артынан тазылар мен маң төбеттер қаптады да кетті. Абалап, арсылдал дүниені басына көшіріп, төңіректеп кетпей қойды.

Көп ұзамай аңшылардың бәрі үңгірдің аузына жиналды. Ішіндегі ең сұлуы осы араның королі еді, сол Элизаның жанына келді. Өмірінде мұндай сұруды көргеніне жағасын ұстап, қайран қалды.

— Мұнда қайдан келіп жүрсің, қымбаттым? – деп сұрады ол, бірақ Элиза басын ғана шайқады. Оның ләм-мимдеп тіл қатуға қақысы жоқ, өйткені бірге туған бауырларының тағдыры өмір мен өлім таласып тілінің ұшында ғана тұр. Қолының ойбай-жапырақтың уына күйген жерін корольге көрсетпеу үшін белдемшесіне жасыра қойды.

— Жүр бізбен бірге! – деді ол. – Сенің бұл арада қалуыңа болмайды. Егер тән сұлулығыңа жан сұлулығың сай болса, үлде мен бұлдеге оран, басыңа алтын тәж кигізем де өзім алам, менің ең жақсы деген алтын сарайымда сен тұратын боласың. Сөйтіп, ол Элизаны ердің ұстіне отырғызып, өзі мінгесіп жүріп кетті. Элизаның өз мандайын өзі ұрып, зар енірегеніне король қараған жоқ. Мен сенің қолыңды бақытқа жеткізуді ғана ойлап келемін. Осы үшін маған әлі алғыс айтасың түбінде, дейді ол.

Сөйтіп әлгі король қызды жан көрмеген тау арасына қарай ала жөнелді, сондарынан аңшылар да шұбырып келеді.

Күн батарда олар таңғажайып бір шаһардың самсаған мұнаралары мен күмбездерін көрді, бұл мемлекет астанасы еді. Король Элизаны өзінің алтын сарайына алып барды. Зәулім биік мәрмәр жайларда сыңғыр-сыңғыр атпа бұлақтар көкке шапшиды. Жар қабырғалар мен тәбе біткен ғажайып суреттерге толы. Бірақ Элиза біреуіне де көз қыығын салмастан, зар еніреп жылай берді, бүк түсіп сұлай берді. Қызметші, даяшы әйелдер өзіне не істесе де, онымен шаруасы жоқ. Өлген адамдай, оған бәрібір. Ал олар Элизага король әйелі ғана киетін ен асыл деген киімдерді кигізіп, шашына гауһар моншақтарын қоса өріп, күлдіреген қолдарына жұп-жұқа ғаламат қолғап кигізді.

Асыл киім Элизага қона кетті. Ол асқан сұлу боп шыға келді. Сарай адамдарының бәрі оның сұлулығына бас иіп, тәжім ететін болды. Ал король болса, оны өзінің қалыңдығы деп жариялады. Архиепископ ұнаттай басын шайқап, орман сұлуы дәл мыстанның өзі болуы керек, өйткені жүрттың бәрін келмей жатып өзіне қаратып алды, ھәм короліміздің журегіне сиқырлы дуа боп жабысты деп, құлағына қанша сыйырласа да, оның біріне де көнбей қойды король.

Король оның айтқанын тыңдаған жоқ. Музықанттарға ым қақты да, даяшыларға дастарқанды ен жақсы тағамдармен толтыруды, кәнизәктарға Элизаның төнірегінде айнала билеп, көңілін көтеруді бұйырды. Өзі оны қолтықтап, хош іісті, мәуелі бақтардың арасымен асыл жиһазды өз бөлмесіне алып барды. Бірақ қыз бір рет те езу тартып жымыған емес; жүзіне ауыр қайғы өшпес із салып кеткен тәрізді. Міне, король өзінің ұйықтайтын бөлмесіне қанаттас шағын ғана ұядай бөлменің есігін ашты. Оның іші толы аса қымбат жасыл кілем екен. Дәл өзі шыққан үңгірден аудырмай жасандырыпты. Еденде бір құшақ қалақай талшығы жатыр, ал жоғарыда Элиза өз қолымен тоқыған қалақай сауыт ілулі тұр. Мұның бәрін қызық үшін аңшылардың бірі үңгірден

ала келген еді.

— Бұл бөлме өзін туған үңгірінді есіне түсіреді! – деді король.

— Ал мынау өз қолыңмен тоқығанын. Бәлкім, бір кезде мұны да ермек қыларсың, сән-салтанатты сарай тұрмысынан жалыққанда бір сәт алданыш етіп, өткен-кеткенді еске алып отыратын орның болар.

Өзінің жанындағы жақсы көретін қасиетті қазынасын көргенде, Элиза қуанғанынан езу тартып, екі бетіне қан ойнап шыға келді: бауырларын азат етуді ғана ойладап, ол корольдің қолын шөп еткізіп сүйіп алды. Ал король қызды құшақтай алып, жүрегіне басты да, жақында үйлену тойы болатынын жарияладап, барша мұнаралардың бәрінен жер күніренте қонырау соғуға бұйырды. Тілсіз сақау орман сұлуы корольдің қалындығы болды.

Архиепископ корольге Элизаны жамандап қайта-қайта барады, бірақ оған қарайтын король жоқ. Ақыры той да болды. Қалындықтын, басына тәжді архиепископ өз қолымен кигізуі керек болды. Ол тап-тар тәжді қалындықтың миығынан түсіре баса кигізді. Алтын тәж бас сүйегін сындырып жіберсін – деп ойлаған еді. Бірақ Элиза оны ауырсынып елеген де жоқ, оның қарақұсын қаңсытып әкетіп бара жатқан басқа бір ауыртпалық бар, ол бауырларының қамын ойладап зар илейді. Тән жарасынан жан жарасы мың есе ауыр. Ернің жымқырган күйі әлі бір ашқан жоқ. Аузынан бір сөз шықса болды, аққу боп ұшып жүрген ағалары аспаннан құлап түседі! Бірақ қыз көзінде асты-ұстінے түсіп бәйек боп жүрген, әрі қияппатты, әрі ізгі корольге деген ризалық, құштар

сезім ұшқын атады. Оған деген құштары күн санап арта тұсті. Шіркін-ай, сүйіктісіне қайғы-шерін ақтарып салып, сырын шертер күн туса гой! Жоқ, бастаған ісін тындырғанша, жұмған аузы ашылмай өтуі керек. Күн сайын тұнде ол корольдің төсегінен жылысып шығып, тар үңгір тәрізді өз бөлмесіне барады. Торкөз сауытты тоқи берді, тоқи берді. Жетінші сауытты тоқи бастаған кезде қалақай талшығы да бітті.

Мұндай ойбай-жапырақ қалақайды зират басынан табуга болатынын ол жақсы біледі, бірақ оны қолмен ғана жұлып алу қажет, енді не істеу керек?

«Жан-жүргегімді тілгілеген жан азабынан тән азабы күшті боп па! деп ойлады Элиза. Белді бекем буайын! Тәнірім өзі медет берсін!»

Айлы тұнде бақтан өтіп, екі жағын қоршаған соқпақ, ұзын көшелердің бойымен зиратқа қарай бет алғанда, қорыққанынан жүргегі дұрс-дұрс соғып қоя берді, өлімге бара жатқандай. Кенет ол аумақты құлпытастың үстінде шоғырланып отырған бір топ мыстанды көрді. Түрінен жан шошырлық мыстандар суға түсетіндей-ақ, бар шоқпытын шешіп тастап, тыр жалаңаштанып алып, жас молалардан жаңа көмілген өліктерді сұрып алып, таласып-тармасып, тыриған қолдарымен жұлмалап жеп жатыр. Элиза қорыққанына қарамастан солардың жанынан өтуге мәжбүр болды. Жалмауыз мыстандар оған ала көздерімен атып қарап қояды. Ол жан дәрмен бір құшақ ойбай жапырақ қалақайды жұлып алып, сарайдағы бөлмесіне әкелді.

Ол тұні оны басқалар шырт үйқыда жатқанда, жалғыз өзі серуенде жүрген архиепископ қана көріп қойды. Королевадан қауіптенген оның пікірі расқа шыққандай болды. «Шынында да, мынауың нағыз мыстан болып шықты, – деп ойлады ол, корольді де, күллі халықты да сиқырлап алып жүргені содан ғой!».

Король сәждаға келгенде, архиепископ тұнде өзінің көрген оқиғасын түгел айтып берді. Бірақ оның аузынан харам сөздер шыққан кезде жар қабырғадағы әулиелердің суреттері өз-өздерінен бастарын шайқап: «Шылғи өтірік! Элиза күнәдан пәк!» дегендей жаратпаған кейіп білдірді; алайда архиепископ оны өзінше түсіндірді: «Әулиелер де бастарын шайқасып, король зайыбының күнәсын кешіре алмай тұрғанын көрдің бе?» – деп ұғындырды ол. Корольдің көзінен екі моншақ ыстық жас үзіліп барып жерге тұсті, оның жүргегіне де сенімсіздік ұялай бастады. Тұнде ол үйқытаған боп жатты, бірақ көзіне үйқы келер емес. Әне, ол Элизаның төсектен тұрып, жылысып шығып бара жатқанын көрді. Жұбайының соңынан білдірмей еріп отырып, өз бөлмесіне еніп кеткенін көрді.

Келесі күні сол оқиға тағы қайталанды.

Король күн санап мұңая берді. Мұны Элиза да байқады, бірақ оның не қайғысы бар екенін түсіне алмады. Ал өзі ағаларының қайғысынан ет жүргегі елжіреп барады. Король берген үлде мен бұлде ыстық жасқа шыланып

малмандай болды. Ал басқа жұрт ай десе аузы бар, күн десе көзі бар қаса сұлудың асыл киіміне таң қалысып, қызыға қарасты.

Ол кезде тоқымасы тамамдалуға таянып, тек жалғыз сауыт қана қалған еді. Бірақ Элизаның әкелген талшығы тағы да жетпей қалды. Бірнеше түп ойбай-жапырақ қалақай әкелу үшін ақтық рет мола басына баруға тұра келді. Иесіз моладан да, ербиген жалмауыз мыстандардан да ет жүрегі тітірейді, бірақ амал жоқ, ағаларын сиқыр дуасынан құтқару керек. Сол үшін бәріне де төзу керек.

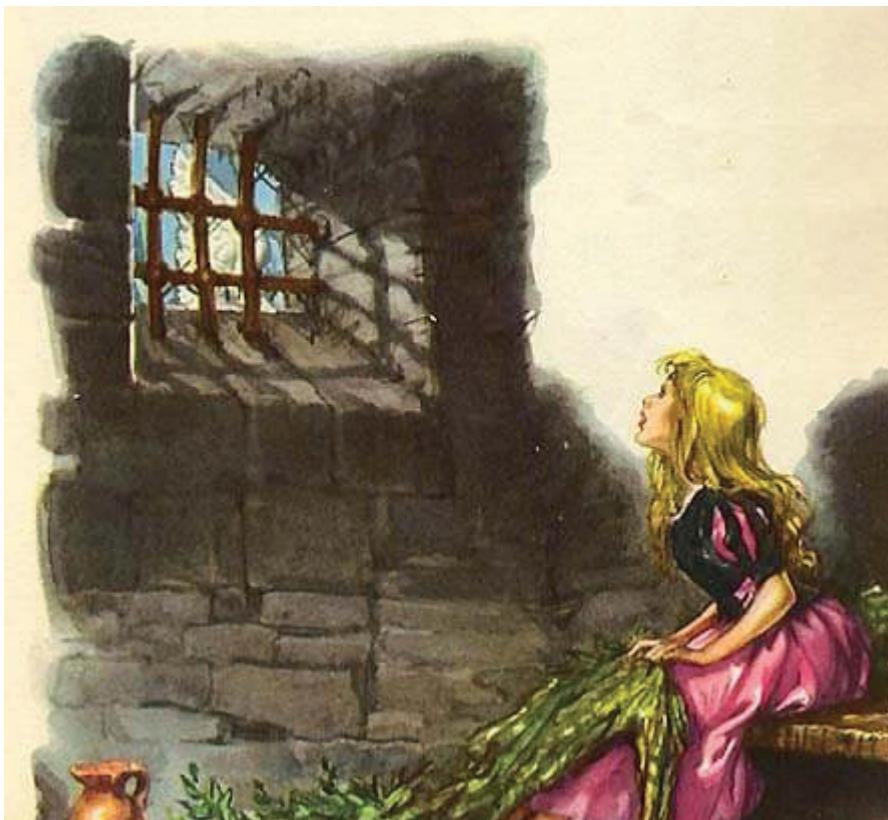
Сөйтіп Элиза да сапарға аттанды. Король мен архиепископ ізінше еріп отырып, оның қара қорым, қалың зиратқа еніп кеткенін көріп қалды. Қорымның қоршауынан мойындарын созып, аумақты құлпытастың үстінен Элиза көрген жалмауыз мыстандарды олар да көріп, жандары түршігіп, тік қарауға дәттері шыдамай, теріс айналып кетті. Жаңа ғана қойнында жатқан әйел де осылардың арасына барды ғой – деп ойлады король.

— Әділ төресін халық айтсын! – деді ол.

Халық үкім шығарып: «Элизаны өртеп жіберу керек», – деді.

Корольдің сән-салтанатты сарайынан Элизаны іші дымқыл, қараңғы тас зынданға таstadtы, терезесі темір. Темір тордан ұйтқып жел соғып тұр. Пұліш көрпенің, аппақ жібек жамылғының орнына сорлыға төсеніш те, жастық та тұнде өзі мола басынан теріп әкелген ойбай-жапырақ жамылғысы езі тоқыған тікенек тор көз сауыт болды. Бірақ оған бұдан артық сый болар ма. Сөйтіп, ол аяқталмай қалған жұмысына кайта кірісті. Көшеден балалардың «мыстан, мыстан!» деп айқайлаған даусы шығады. Жаны ашитын пенде жоқ.

Намаздыгер шамасында темір торлы терезеден ақку қанатының суылы естілді; қарындасын іздең тапқан кенже ағасы екен. Элиза қуанғанынан жүрегі жарылып кете жаздал, еніреп қоя берді. Өмірінің санаулы ғана сағаттары қалса да, жұмысын тамамдауға аз-ақ қалғаны, ағасының қасында болғаны дәтке қуат еді.

Корольге берген уәдесі бойынша, тұтқын қыздың жанында соңғы бірер сағатын бірге өткізу үшін архиепископ келді, бірақ қызың басын шайқап, қолын сермелеп, ыммен түсіндіріп, кетуін өтінді, оның өз шаруасын осы түнде бітіруі керек, өйтпесе көрген жан азабы, төккен көз жасы, үйқысыз өткен түндері бәрі де зия кетеді. Архиепископ оны балағаттап-балағаттап кетіп қалды, бірақ Элиза байғұс өзінің еш жазығы, қылтанақтай күнәсі жоқ екенін біледі, оған көңіл аудармaston өз шаруасымен бола берді.

Құрттай да болса көмегіміз тисін деп, еденде олай-бұлай шауып жүрген қаптесерлер шашылып қалған қалақай сабақтарын тістеп әкеп беріп жатыр, тор көзді терезе сыртында қонақтап отырған сандуғаш түні бойы он салып, көңілін көтеруге тырысты.

Ертеңіне күн шығуға бір сағаттай қалған елең-алаңда Элизаның он бір ағасы сарай қақпасына келіп, өздерін корольге жіберуді етінді. Король әлі ұйықтап жатыр, оның үйқысын бұзуға ешкімнің батылы бармайды, сондықтан оған қазір жіберу мүмкін емес деген жауап алды олар. Олар әрі-бері жалынғанға болмаған соң, күшпен қорқытпақ та болды. Сақшылар шақырылды, олардың артынан іле-шала не боп қалғанын білу үшін корольдің өзі де келді. Бірақ дәл сол сәтте күн шығып қалды да, ағайынды он бір жігіт көзден ғайып боп. сарай тәбесінен он бір жабайы аққу сұңқылдан өте шықты. Мыстанды қалай өртейтіндерін көреміз деп, жүрт шаһарлардың сыртына лек-легімен ағылып жатыр. Элизаны ағаш арбаға жегілген жауыр мәстек зорға сүйреп барады. Бейшараның үстінде алба-жұлба кенеп шекпен, хор қызына лайық қолаң шашы үйпа-түйпа боп жалбырап иығына түскен, бетінде бір тамшы қан жоқ, сұп-сұр, ерні сәл ғана жыбыр-жыбыр етіп, қолы-қолына жүқпай ойбай-

жапырақ қалақай талшығын әлі тоқып барады. Өлер алдында да ісін қолынан түсірген жоқ. Торғауыт он сауыт дап-дайын күйі жанында жатыр, ол енді он біріншісін тоқып барады.

Жұрт оны мазақ қылышп, ішек-сілесі қатады:

— Мыстанды қараңдар, аузы жыбырлап бірдеме деп барады-эй өзі!
Қолындағы, дәу де болса, дұғалық емес шығар, жоқ, ана қараңдар, өзінің мыстандығына керек бірдеме ғой! Қолынан жұлып алышп быт-шытын шығарсақ қайтеді?

Қолындағысын жұлып алмақ болышп, олар Элизаны қоршай бастады. Сол кезде он бір аққу ұшып келіп, арбаның жақтауына қаз-қатар қонды да, қарындасын өз тәндерімен қалқалап, қуатты қанаттарымен сабалап, азы да мұнды сұңқылға басты.

Жұрттың зәресі ұшып, жан-жаққа бытырай қашты.

— Бұл тәнірінің көктен түскен пәрмені. Қыз күнәлы болмауы керек! – деп сыбырласты жұрттың көбі. Бірақ естірте айтуда батылдары бармады.

Жендет Элизаны қолынан шап берейін – деп еді, бірақ ол бір торғауыт сауытты он бір ағасының иығына жауышп та үлгерді. Сол сәтте аққулардың орнына ғажайып сымбатты он бір ханзада пайда болды. Тек, ең кенжесінің бір қолының орнында аққудың канаты қалышп қойды, өйткені Элиза торғауыт сауыттың бір женін тоқып үлгере алмаған еді.

— Енді сөзді маған беріндер! Менің тырнақтай да күнәм жоқ! – деді ол.

Болған оқиғаны көзбен көрген жұрттың бәрі оны нағыз қасиетті әулие тұтып, аяғына жығылды. Ал Элиза бастаң өткен жан азабы мен қайғы-қасіреттен әбден титықтап қалған екен, ес-түстен айрылып құлап түскенінде агалары өзөр сүйеп қалды.

— Халайық, оның тырнақтай да күнәсі жоқ екені хақ! – деді үлкен агасы, сейтті де бастаң кешкендерін бірін қалдырмастан айтып берді. Ол әңгімесін айтып тұрганда, аланды сансыз раушан гүлі жауып кеткендей, ауаға ғажап бір жұпар иіс тараптады. Қызды өртеуге үйіп қойған ағаш кесінділері ал қызыл раушан гүлі жапқан хош істі жал болып көлденен тұра қалды. Солардың ортасында көз шағылысқан ғажайып сұлу, жалғыз бір аппақ гүл жайнап тұрды. Король сол гүлді жұлып алды да, Элизаның омырауына қадай қойды. Сол кезде Элиза тәтті үйқыдан оянғандай, жүзі гүл-гүл жайнап, көзін ашып алды.

Шіркеу біткеннің қоңыраулары өз-өзінен соғылып, құстар әсем дауысқа үйір-үйірімен ұшып келіп жатты, король сарайына тойшылар мен бишілер лек-легімен ағыла бастады. Ондай тойды ешбір король әлі күнге жасап көрген жоқ.

Аударған F.Жұмабаев

НАҒЫЗ ХАНША

Ерте, ерте, ертеде бір ханзада болған екен, оның қайтсем де ханшаға үйленем деген асыл арманы бар көрінеді, тек нағыз ханшаға. Міне, ол сол себепті дуниенің төрт бұрышын түгел кезіп шығады, алайда өзі ойлағандай ешкім ұшыраспайды. Ханша дегендерің толып жатыр, бірақ нағыз ханша ма екен солар?! Осы арасын біле алмай, ол арып-ашып еліне оралады, – нағыз ханша қолға ұстапас асылдай ынтықтыра түседі.

Бірде іңірде күн райы кілт өзгеріп, тау-тасты жаңғырықтырып күн күркіреп, найзағай ойнап, жаңбыр шелектеп құйды. Бұл неткен сұмдық!

Кенет қаланың қақпасы сарт-сарт қағылды, кәрі корольдің өзі шықты.

Қақпа алдында бейтаныс ханша тұр еді. Құдайым-ау, оның сиқы не болып кеткен! Жалбыраған шашынан, малмандай көйлегінен сорғалаған су кебісіне құйылып, асып төгіліп жатыр, сол түріне қарамай, нағыз ханшамын деп қоймайды өзі.

«Оны біз әлі біле жатармыз!» деп ойлады да кәрі ханым ләм деместен жатар бөлмеге бетtedі. Барған бойда бар төсеніштер мен көрпе-жастықты алып тастап, төсектің тақтайын жалаңаштап, оған бір түйір бүршақ дәнін қойып, осының үстіне қабаттап жиырма көрпе, жиырма құс төсек салды.

Осы салынған төсекке ханшаны жатқызды.

WWW.ZHARAR.COM

Ертесіне одан қалай ұйықтап тұрдың деп сұрады.

– Ах, айта көрменіз өте нашар! – деп ханша безек қақты. Тіпті көз ілмедім десе де болар! Бұл неғылған төсек екенін бір құдайдың өзі білсін! Эйтеүір, бір қатты заттың үстінде жатып шықтым, өне бойым көкпенбек болып қалған шығар! Қырсық деп осыны айт!

Міне, осы арада оның нағыз ханша екеніне ешкімнің шұбәсі қалмады. Қырық қабат көрпе астындағы бұршақ дәнінің қаттылығын сезу – тек асыл туған текті бекзаттарға ғана тән болса керек.

Қалындық іздеп шарқ ұрған ханзадамыз оған үйленді. Енді ол өзінің нағыз ханшаға үйленгеніне сенімді. Ал бір түйір бұршақты музейге жіберді, әлдекім ұрлап кетпесе ол әлі сонда жатқан болу керек.

Ханзаданың үйлену тарихы, міне, осындай!